
Hrvoje MALČIĆ
Mislav GABELICA

SPAŠAVANJE
GLADNE DJECE IZ
BOSNE I HERCEGOVINE
U VRIJEME PRVOG
SVJETSKOG RATA

Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine Monarhija je ustrojena kao realna unija dviju suverenih država, "zemalja krune sv. Stjepana", u sklopu kojih je banska Hrvatska imala autonomiju s elementima državnosti, te "kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću", unutar kojih su Istra i Dalmacija, kao carske pokrajine ograničene autonomije, slale svoje predstavnike u Carevinsko vijeće. Vanjska politika obiju država Austro-Ugarske Monarhije bila je prepuštena zajedničkom vladaru i njegovim ministarstvima rata, vanjskih poslova i financija za te poslove, s tim da su odluke tih tijela za pučanstvo suverenih država u sklopu Monarhije vrijedile tek nakon njihove ratifikacije u zakonodavnim tijelima austrijskog i ugarskog dijela Monarhije. Proračun za zajedničke poslove odobravale su delegacije obaju državnih sabora Monarhije. Osim zajedničkih poslova koji su proizlazili iz zajedničkog vladara, dvije su države Monarhije na temelju sporazuma svojih vlada periodično sklapale trgovinsku i carinsku uniju te pritom uređivale sve gospodarske odnose unutar Monarhije, što je u oba dijela Monarhije provođeno na temelju usklađenih zakona donesenih u državnim saborima Monarhije. Na isti način, dogovorom dviju vlada, određivana je i ukupna visina novačkog kontingenta za čitavu Monarhiju. Taj broj se među državama Monarhije dijelio u omjeru njihova pučanstva i odobravao u pojedinom državnom saboru. Zajednička vojska financirala se iz zajedničkog proračuna, koji se pokrivao iz prihoda dobivenih carinama te prinosa obiju polovica Monarhije. Omjer prinosa određivao se financijskom nagodbom obiju država Monarhije, koju su na period od deset godina sklapale kvotne deputacije obaju državnih sabora Monarhije. Od 1878. zajednički posao obiju država Monarhije postaje nadzor nad upravom Bosne i Hercegovine, nad kojima je Osmanlijsko Carstvo pravno zadržalo suverenitet sve do njihove aneksije Austro-Ugarskoj Monarhiji 1908. godine.¹

1 Hrvatska enciklopedija, svezak I, Zagreb 1941., Austrija, 783-784.

Bosna i Hercegovina aneksijom postaje dio Austro-Ugarske Monarhije. Zemaljskim ustavom iz veljače 1910. godine Bosna i Hercegovina je definirana kao jedinstveno, zasebno upravno područje, koje stoji pod vrhovnom upravom i nadzorom austro-ugarskog zajedničkog ministarstva te kojim neposredno upravlja i izvršava zakone Zemaljska vlada u Sarajevu, podređena i odgovorna zajedničkom ministarstvu. Ustavom je ustrojen i bosansko-hercegovački sabor, koji je u precizno određenom djelokrugu dobio pravo surađivati u izradi i donošenju zakona za Bosnu i Hercegovinu. Prije podnošenja Saboru onih zakonskih osnova koje su spadale u njegov djelokrug rada, Zemaljska vlada u Sarajevu morala je za njih dobiti pristanak vlada obiju država Monarhije. Isto tako sve zakonske osnove koje je usvojio bosansko-hercegovački sabor, prije vladareve konačne sankcije morale su potvrditi vlade obiju država Monarhije. Budući da Bosna i Hercegovina nije imala ovlasti slanja svojih predstavnika u državni Sabor i jednog dijela Monarhije i da bosansko-hercegovački sabor nije imao pravo raspravljati o onim poslovima koji se nisu ticali isključivo Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina nije imala mogućnosti ni utjecati na zajedničke poslove Monarhije. Ipak, bosansko-hercegovačkim ustavom predviđen je osnutak zemaljskog savjeta, savjetodavnog tijela bosansko-hercegovačkog sabora, koji je, na traženje zajedničkog ministarstva ili vlada obiju država Monarhije, mogao dati mišljenje i o takvim javnim poslovima u kojima Bosna i Hercegovina ima interes, a ne tiču se isključivo nje.²

Izbijanjem Prvog svjetskog rata u čitavoj Austro-Ugarskoj Monarhiji proglašeno je izvanredno stanje, kojim su ograničena građanska i politička prava njezina stanovništva. U austrijskom dijelu Monarhije odgođeni su pokrajinski sabori te državni sabor, koji nije sazivan do svibnja 1917. Bosansko-hercegovački sabor je raspušten. Dalmacija i Bosna i Hercegovina proglašene su ratnim područjem, gdje je vojna uprava preuzela brigu oko unutrašnje sigurnosti. Vojne su vlasti ograničile slobodu kretanja, a vojni sudovi su preuzeli funkcije redovnog sudstva. Počeli su progoni, hapšenja, internacije i pogubljenja Srba i pristaša jugoslavenskog ujedinjenja, optuženih za veleizdaju.

U zemljama ugarske krune ustav nije stavljen izvan snage, pa su i hrvatski i ugarski te ugarsko-hrvatski državni sabor zasjedali tijekom čitavog rata. Unatoč održanju civilne uprave, vojne vlasti su i u zemljama ugarske krune provodile kontrolu brzojavnog i telefonskog prometa

te preventivnu cenzuru tiska, kojom su novine o ratu te o gospodarskim i političkim prilikama u Monarhiji mogle donositi samo strogo kontrolirana izvješća.³

Nakon smrti cara i kralja Franje Josipa I. u austrijskom dijelu Monarhije proglašena je amnestija za političke zatvorenike, te je sazvano Carevinsko vijeće, na kojem su hrvatski, slovenski i srpski zastupnici, okupljeni u Jugoslavenskom klubu, potporu vladi uvjetovali reformom dualističkog ustroja Monarhije. U deklaraciji Jugoslavenskog kluba, donesenoj u svibnju 1917., na temelju hrvatskog državnog prava i prirodnog prava na samoodređenje, zatraženo je ujedinjenje "troimenog i jedinstvenog hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda" iz svih pokrajina unutar Monarhije, u kojima taj navodno jedinstveni narod živi, u jedno državno tijelo pod vlašću vladara iz dinastije Habsburg. Uz pravaški program iz 1894., koji je predviđao stvaranje hrvatske nacionalne države u njezinim povijesnim i prirodnim granicama unutar Monarhije te unionistički program utemeljen na Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, koji je polazio od autonomije Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije unutar zemalja ugarske krune, Svibanjska deklaracija je postala treći hrvatski politički program, kojim je naviješten smjer prema stvaranju Jugoslavije na čitavom etničkom prostoru hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda, izvan okvira Monarhije. Ovakvo se tumačenje Deklaracije iskristaliziralo tijekom deklaracijskog pokreta, koji je karakterizirala agresivna kampanja raznih političkih struja u svim hrvatskim pokrajinama u korist prihvatanja njezinih načela.

Razvojem deklaracijskog pokreta u ožujku 1918. donesena je Zagrebačka rezolucija, koju su iz banske Hrvatske potpisali milinovački pravaši, disidenti Hrvatsko-srpske koalicije, socijaldemokrati te vodeći ljudi Hrvatskog katoličkog pokreta, okupljeni oko lista "Novine". Rezolucijom je potpuno odbačeno hrvatsko državno pravo, a kao državotvorno načelo istaknuto je isključivo pravo samoodređenja naroda. Narod je definiran stajalištem o hrvatsko-srpsko-slovenskom narodnom jedinstvu, te je njegova državna neovisnost zatražena bez obzira na okvir Austro-Ugarske Monarhije.⁴ Agitacijom za koncentraciju

3 *Uredovna zbirka naredaba i propisa Kr. Zemaljske vlade, Odjela za narodno gospodarstvo*, knjiga II, Zagreb 1916., Putnički propisi za Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju, 180-184; Isto, Okružnica kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade glede uređenja brzojavnog prometa, 222-225; Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006., 56-57; *Novine*, 7. prosinca 1917., Burian o stanju Bosne i Hercegovine.

4 Zlatko Matijević, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1998., *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 57-69.

svih političkih struja i stranaka koje stoje na deklaracijskom načelu hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva, početkom listopada 1918. osnovano je Narodno vijeće SHS u Zagrebu, kojemu iz banske Hrvatske nije pristupila samo Stranka prava, takozvani frankovci. Krajem listopada 1918. Hrvatski sabor je Narodno vijeće SHS u Zagrebu proglasio vrhovnom vlašću u novoproglašenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, neovisnoj od kraljevine Ugarske i carevine Austrije, koja je najavila sjedinjenje s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom.

U zadnjem sazivu Hrvatskog sabora prije raspada Austro-Ugarske Monarhije, izabranom krajem 1913., većinu je imala Hrvatsko-srpska koalicija, iz čijih je redova ugarski ministar predsjednik u lipnju 1917. imenovao hrvatskog bana Mihalovića i njegovu vladu. Koalicija je 1913., nakon sporazuma njezinog vođe, Svetozara Pribičevića, s ugarskim ministrom predsjednikom Stjepanom Tisom, raskinula savez sklopljen s privremeno ujedinjenom Strankom prava te napustila opoziciju unutar koje je zahtijevala financijsku samostalnost banske Hrvatske. Kao režimska snaga, Koalicija je stajala na dualističkim temeljima i zastupala čistoću Hrvatsko-ugarske nagodbe. U Hrvatskom saboru uz nju su potporu režimu davali stranački neorganizirani unionisti, uglavnom veleposjednici i zastupnici srijemskih izbornih kotara. Opoziciju su činili razjedinjeni pravaši i trojica zastupnika iz redova Hrvatske pučke seljačke stranke.

Načelni razlog pravaškog raskola izvedenog u svibnju 1913. bio je skretanje pravaške struje pod vodstvom dr. Mile Starčevića prema jugoslavenstvu, što su milinovci okrunili oduševljenim pristajanjem uz Svibanjsku deklaraciju i vodećom ulogom u deklaracijskom pokretu u banskoj Hrvatskoj. Deklaraciju su izvan Hrvatskog sabora otvoreno podržali takozvani 'nacionalci' u vodstvu Hrvatskog katoličkog pokreta, odnosno sva katolička akademska društva, sav katolički seniorat osim slavonskog, velik dio svećenstva, osobito franjevačkog, i sav mladi kler. Hrvatsko-srpska koalicija kao režimska politička snaga službeno se ogradila od Deklaracije, premda su se neki njezini članovi intimno, a disidenti i javno, slagali s njom. Stjepan Radić je Deklaraciju podržao, tumačeći je kao zahtjev za stvaranjem hrvatske države, političkog okvira unutar kojeg je prihvaćao postojanje slovenskog, srpskog te dominantnog hrvatskog naroda. U slučaju raspada Austro-Ugarske Monarhije dopuštao je mogućnost stupanja isključivo hrvatske države, ne i Jugoslavije, u savez slobodnih država sa Srbijom i Bugarskom. Stranka prava, takozvani frankovci, nije prihvatila Svibanjsku deklaraciju, no u početku nije ometala njezine pristaše u njihovu radu.

Razvojem deklaracijskog pokreta u jugoslavenskom smjeru frankovci su započeli borbu protiv načela Deklaracije i njezinih nositelja, vezujući budućnost hrvatskoga naroda uz Habsburgovce.

Srpske stranke Deklaraciju nisu javno ni prihvatile ni odbacile, no intimno se s njom nisu slagale, jer je ona rješenje jugoslavenskog pitanja formalno dopuštala i unutar Monarhije. Osim dalmatinskih Srba, Dušana Baljka i Bože Vukotića, koji su bili članovi Jugoslavenskog kluba, Deklaraciju su sa srpske strane otvoreno podržali samo bivši članovi Koalicije, Valerijan Pribičević i Srđan Budisavljević. Bosansko-hercegovački Srbi, pa ni Danilo Dimović koji je bio u vezi s Jugoslavenskim klubom u Beču, nikad nisu pristali uz Deklaraciju.

Grupa hrvatskih političara iz Bosne i Hercegovine, okupljena oko nadbiskupa Stadlera i lista "Hrvatski dnevnik", Deklaraciju je u prvi mah prihvatila, da bi je u studenom 1917. odbacila, suprotstavljajući joj teritorijalno revidiran pravaški zahtjev o državno-pravnom uređenju juga Monarhije isključivo na temelju hrvatskog državnog prava. Bosanski, a za njima i hercegovački franjevci Deklaraciju su bezrezervno prihvatili.⁵

Držeći se Hrvatima muslimanske vjere i težeći sjedinjenju Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom u hrvatsku nacionalnu državu, unutar koje bi Bosna i Hercegovina uživala autonomiju, muslimanski prvak Safvet beg Bašagić Deklaraciju je odbacio. Do ostvarenja hrvatskog nacionalnog programa Bašagić je pristajao uz program bosansko-hercegovačke autonomije unutar ugarskog dijela Monarhije.⁶ Smatrajući da bi muslimani u Jugoslaviji bili izloženi vjerskim progonima te da bi izgubili gospodarske povlastice, i Šerif Arnautović odbacio je program Deklaracije, težeći autonomnom položaju Bosne i Hercegovine u okviru ugarskog dijela Monarhije.⁷ Od muslimanskih prvaka uz jugoslavensku su ideju pristali dr. Mehmed Spaho⁸ te Halidbeg Hrasnica.⁹

5 Branka Boban, Odnos hrvatske političke elite prema Svibanjskoj deklaraciji; Zlatko Matijević, Isto; Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb 1989., 114-116.

6 *Hrvatska država*, 22. prosinac 1917., Muslimanski prvak za nacionalno hrvatsko a političko mađarstvo; *Novine*, 28. kolovoza 1917., Pabirci iz narodne politike, Protivnarodni rad; Isto, 6. rujna 1917., Složan rad Slavena za slobodu.

7 *Hrvatska država*, 20. veljače 1918., Šerif Arnautović protiv hrvatskom novinstvu.

8 Isto, 15. veljače 1918. Bosanski muslimani i pitanje narodnog ujedinjenja.

9 Isto, 10. kolovoza 1918.

Izbijanjem svjetskog rata industrijski razvijeniji austrijski dio Monarhije postao je taocem ugarskog dijela, koji je unatoč industrijskom napretku krajem 19. i početkom 20. stoljeća svoje gospodarstvo i dalje pretežno temeljio na poljoprivrednoj proizvodnji. Kako je očuvana carinska unija između država Monarhije, Austrija bez ugarske dozvole nije mogla otvoriti granice rumunjskom žitu i stoci, nego je bila ovisna o uvozu iz Ugarske, koja je pak ograničila slobodnu prodaju hrane za austrijski dio Monarhije. Zbog izbijanja rata i nestašice hrane, obje su države s tržišnog prešle na državno upravljanje gospodarstvom, pa se bez dozvole obiju vlada, koje su rukovodile javnom opskrbom, hrana nije smjela izvoziti iz jednog dijela Monarhije u drugi. Ugarska vlada je žito izvozila samo uz cijenu političkih ustupaka.

U obje države Monarhije tijekom 1915. uveden je obavezan otkup te daljnja distribucija poljoprivrednih proizvoda po normiranim cijenama, za što su bili zaduženi aprovizijski odbori pri državnim i pokrajinskim vladama. Oni su određivali i dnevnu, odnosno mjesečnu količinu pojedinih namirnica na koju je stanovnik imao pravo, što je ovisilo o trenutnoj količini namirnica u određenoj pokrajini, odnosno državi. Proizvođači hrane bili su dužni višak proizvoda preko količine određene po središnjim aprovizijskim odborima prodavati povlaštenim trgovačkim društvima po normiranim cijenama, koji su tim proizvodima opskrbljivali lokalne aprovizijske odbore. Lokalni aprovizijski odbori pri županijskim, odnosno kotarskim oblastima i gradskim poglavarstvima brinuli su se za opskrbu pučanstva na svom području. U banskoj Hrvatskoj proizvođač hrane je za kućne i gospodarske potrebe imao pravo zadržati i slobodno gospodariti s 18 kilograma žitarica po članu kućanstva mjesečno, dok je svaki drugi konzument mjesečno mogao raspolagati količinom od 10 kilograma žita mjesečno. Ovakva državna politika, kojom su se sprečavali vrtoglav rast cijena živežnih namirnica i socijalni nemiri, pogodovala je krijumčarenju hrane. Prehrambeni su se proizvodi iz jednog dijela Monarhije u drugi izvozili pomoću krivotvorenih iskaznica, u dogovoru s korumpiranim željezničkim osobljem. Dok je 1918. maksimalna cijena vagona pšenice bila 5 000 kruna, na crnom tržištu, na kojem se žito lakše nabavljalo nego legalnim putem, iznosila je i do 20 000 kruna.¹⁰

10 Ante Bralić, Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 413-430; *Uredovna zbirka*

Aprovizacijski uredi u Bosni i Hercegovini bili su ujedinjeni u "Zavodu za promet s opskrbnim sredstvima za Bosnu i Hercegovinu", koji je bio podređen predstojniku gospodarskog odsjeka bosansko-hercegovačke vlade. Suša, loše žetve, novačenje radno sposobnog stanovništva, ratna privreda, ratna razaranja i prekid prometnih komunikacija na području Bosne i Hercegovine, osobito prvih ratnih godina 1914. i 1915., prouzročili su nestašicu hrane i glad među bosansko-hercegovačkim stanovništvom, pa je Bosna i Hercegovina bila prisiljena uvoziti hranu iz Ugarske. Tijekom 1916. u Bosnu i Hercegovinu je iz Ugarske uvezeno 4 000 vagona žita, te je kvota doznačenog brašna za kućne i gospodarske potrebe po glavi seoskog stanovništva iznosila 8 kilograma mjesečno, a gradskog 6. Unatoč mađarskoj pomoći, te zime su ljudi u Bosni i Hercegovini umirali od gladi.¹¹

Žetva je 1917. godine zbog suše bila lošija od prethodne. Vrućine su bile velike, a kiše u Hercegovini nije bilo od ožujka, zbog čega su žito, duhan, grožđe te krumpir i kupus rodili slabo. Ono malo što je rodilo bilo je slabe kvalitete. Čitava je vegetacija bila spržena, pa nije bilo ni mlijeka. Do kraja godine ljudi su pojeli i žito ostavljeno za sjeme. Povrh svega izostala je pomoć iz Ugarske.¹² Hercegovačko stanovništvo masovno je vadilo putne listove i odlazilo raditi u Bosnu i Slavoniju. Na prijedlog hercegovačkih franjevacu Zemaljska vlada u Sarajevu razmišljala je o provođenju unutrašnje kolonizacije u Bosni, odnosno o naseljivanju hercegovačkih obitelji po Bosanskoj Posavini.¹³

Hercegovci su po Slavoniji radili, prosili i kupovali hranu po lihvarskim cijenama, da bi je kao putnu prtljagu krijumčarili kućama. Zbog lihve i pomanjkanja hrane u banskoj Hrvatskoj, hrvatska vlada je bosansko-hercegovačkom, dalmatinskom i istarskom stanovništvu, koje je u Hrvatsku putovalo radi nabave hrane, zabranila prelaziti granicu, a u slučaju ulaska u zemlju plijenila im je hranu

naredaba i propisa, Naredba kojom se prirod pšenice, raži, napolice, prosa, ječma i zobi god. 1916. stavlja pod odsvojnju zabranu, 1074-1085; *Novine*, 10. rujna 1917., Gospodarski pregovori u Beču; Isto, 21. rujna, Gospodarska politika između Austrije i Ugarske; Isto, 31. kolovoza 1917., Kako Hercegovina propada; Isto, 23. veljače, Saborska istraga.

11 *Novine*, 5. studenog 1917., Iz Hrvatske i Slovenije, izvorni članak o vijećanju bosanske vlade s predstavnicima naroda o aprovizaciji; Isto, 7. prosinca 1917., Bosna i Hercegovina u ratu, izvještaj zajedničkog ministra financija o upravi Bosne i Hercegovine.

12 *Novine*, 6. kolovoz 1917., Iz Hrvatske i Slovenije; Isto, 1. rujna 1917., Tužne prilike; Isto, 4. rujna 1917., Novi pogledi i nova orijentacija; Isto, 1. veljače 1918., Priskočimo u pomoć Hercegovcima.

13 Isto, 28. studeni 1917., Seoba naroda iz Hercegovine.

koju su nosili kući.¹⁴ Redarstvo i oružništvo banske Hrvatske racijama i rutinskim pregledima plijenilo je robu po željezničkim kolodvorima i vlakovima, pri čemu je imalo ovlasti otvarati i poštanske pošiljke.¹⁵ Otežanim ulaskom stanovništva južnih hrvatskih pokrajina u bansku Hrvatsku okoristilo se stanovništvo Hrvatskog primorja, uz granicu s Istrom i Dalmacijom, koje je u Slavoniji kupovalo hranu, dovozilo je svojim kućama, prebacivalo je preko granica i uz lihvarske cijene prodavalo je tamošnjem pučanstvu.¹⁶

Na vijest o nestašici hrane i gladi koja je prijetila Istri, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini, hrvatski pokrajinski organi angažirali su se oko pomoći njihovom stanovništvu. Hrvatski sabor je 5. lipnja 1917. prihvatio prešni prijedlog zastupnika Starčevićeve stranke prava, takozvanih milinovaca, Cezara Akačića, te jednoglasno zaključio da banska Hrvatska, dok traje rat, viškom svojih živežnih namirnica, koje je dosad davala vojsci, opskrbljuje Dalmaciju i Istru, a ovisno o uspjehu žetve, i Bosnu i Hercegovinu. S ovim se zaključkom Hrvatskog sabora složio Carsko-kraljevski ured za prehranu naroda u Beču, središnja institucija javne opskrbe za čitavu Austro-Ugarsku Monarhiju, uz uvjet da manjak živežnih namirnica, nastao hrvatskom opskrbom Istre, Dalmacije i eventualno Bosne i Hercegovine, vojsci moraju namaknuti one austrijske pokrajine koje su dotad opskrbljivale hrvatske pokrajine pogođene glađu. Međutim, inicijativi Hrvatskog sabora oduprli su se vojni krugovi. Ni konferencija sazvana u rujnu 1917., na kojoj su predstavnici ugarske i austrijske vlade, ratnog ministarstva te hrvatske Zemaljske vlade trebali donijeti konačnu odluku o zaključku Hrvatskog sabora, nije donijela nikakva rezultata, pa je ova inicijativa propala.¹⁷ Vojne vlasti nisu se htjele odreći sigurne opskrbe iz banske Hrvatske te početi ovisiti o nesigurnoj opskrbi iz austrijskih pokrajina, koje su i same ovisile o uvozu hrane iz Ugarske.

Do konca rata u Hrvatskom je saboru pokrenuto još nekoliko inicijativa za pomoć gladnom narodu iz hrvatskih južnih pokrajina. Početkom veljače 1918. zastupnik

14 *Hrvatska država*, 27. veljače 1918., Jedna žalosna zabrana; Isto, 4. ožujka 1918., Deputacija kod bana; *Novine*, 26. veljače 1918., Zabrana putovanja u Hrvatsku i Slavoniju.

15 *Novine*, 18. kolovoza 1917., Pregledavanje putnih i ručnih prtljaga; Isto, 21. studeni 1917., Zapljena poštanskih zamotaka na državnom kolodvoru; *Hrvatska država*, 29. svibnja 1918., Neponjatno provadanje jedne naredbe; Isto, 14. lipnja 1918., Suzbijanje zakutne trgovine.

16 *Novine*, 25. lipnja 1917., Gule nas rođena braća.

17 *Hrvatska država*, 7. rujna 1917., Što je s prehranom Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine; Isto, 12. rujna 1917., Opskrba naroda u Austriji i Hrvati Dalmacije i Istre.

Stranke prava, takozvanih frankovaca, Vladimir Prebeg, u Hrvatskom je saboru predložio da se stanovništvu banske Hrvatske dopusti da dio živežnih namirnica, koje mu po postojećim aprovizacijskim propisima pripada, poštom šalje komu god u Istri, Dalmaciji ili Bosni i Hercegovini i pritom da se stanovništvo banske Hrvatske za tu akciju angažira putem javnih oglasa i propovijedi u crkvama. Većina u Hrvatskom saboru odbila je Prebegov prijedlog. Unionist Josip Šilović frankovcima je prigovorio zbog navodnog strančarenja, te je u ime vladine većine odbijanje opravdao koloniziranjem djece iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine u bansku Hrvatsku, koja na taj način pruža sasvim dovoljnu pomoć narodu iz gladau pogođenih hrvatskih pokrajina.¹⁸

U srpnju 1918. Hrvatski sabor je na temelju predstavke hrvatskih zastupnika iz dalmatinskog sabora, iznesene u interpelaciji zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije, Ivana Lorkovića, ustrojio odbor, koji je s istovrsnim dalmatinskim odborom stupio u pregovore o načinu na koji bi banska Hrvatska u postojećim okolnostima mogla pomoći Dalmaciji.¹⁹ Odbori su započeli s pregovorima, no bez ikakvih rezultata. Tek nakon prekida državnopravnih odnosa Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom, proglašenja njezine neovisnosti i njezinog stupanja u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom etničkom području tog naroda, pod vrhovnom vlašću Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, Hrvatski je sabor donio odluku koju je mogao i provesti. Na prijedlog zastupnika Hrvatske pučke seljačke stranke, Stjepana Radića, zabranjen je izvoz živežnih namirnica s područja banske Hrvatske u Ugarsku i Austriju. Radić je svoj prijedlog obrazložio potrebom da se namirnice sačuvaju za gladan "jugoslavenski narod" u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te Istri, koji je tijekom rata slao svoju djecu na prehranu u bansku Hrvatsku. Po Radićevim riječima, prijedlog je imao i svrhu spriječiti anarhiju koja bi se u slučaju gladi, a na korist neprijatelju, mogla javiti u novoproglašenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, te u narodu stvoriti nepovjerenje u institucije novoproglašene države.²⁰

Glad u Bosni i Hercegovini nije bila samo humanitarni nego i politički problem. Na poziv Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću, zastupnici raspuštenog bo-

18 *Hrvatska*, 8. veljače 1918., Hrvatski sabor; *Novine*, 7. veljače 1918., Hrvatski sabor; Isto, 8. veljače 1918., Hrvatski sabor.

19 *Hrvatska država*, 16. srpnja 1918.

20 Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1920., 205-209.

sansko-hercegovačkog sabora, Hrvat Jozo Sunarić i Srbin Danilo Dimović, u Beču su izvijestili vodstvo kluba o stanju u Bosni i Hercegovini. Na temelju njihovih podataka predsjednik Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću, Antun Korošec, početkom srpnja 1917. izvijestio je austrijsku vladu o teroru nad srpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini i o posljedicama ukidanja bosansko-hercegovačke ustavnosti, zbog čega da je nestalo bilo kakvog nadzora nad državnim kriminalom. Naveo je da su poradi toga nastupile nesnosne prilike u opskrbi stanovništva hranom, zbog čega je u Bosni i Hercegovini nastupila glad. Radi rješenja problema pozvao je austrijsku vladu da provede amnestiju političkih zatvorenika i u Bosni i Hercegovini te da sazove bosansko-hercegovački sabor.²¹

Krajem srpnja 1917. zastupnik Hrvatsko-srpske koalicije i delegat Hrvatskog sabora na ugarskom saboru, Guido Hreljanović, na temelju istih podataka izvijestio je ugarsku vladu o teroru nad srpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini i o nenadziranoj bosansko-hercegovačkoj upravi, zbog koje bosansko-hercegovačko stanovništvo masovno umire od gladi.²² "Novine", list hrvatskog katoličkog seniorata i "Hrvatska država", glasilo Starčevićeve stranke prava, u to su se vrijeme raspisali o stotinama, pa i tisućama ljudi koji su protekle zime, 1916./1917., u Bosni i Hercegovini umrli od gladi.

U obranu postojeće uprave u Bosni i Hercegovini istupili su državni i bosansko-hercegovački organi vlasti, koji su se trudili dokazati da situacija u Bosni i Hercegovini nije toliko kritična koliko bi navodni širitelji alarmantnih vijesti htjeli prikazati. Raspuštanje bosansko-hercegovačkog sabora opravdano je izvanrednim okolnostima, ratom koji se tijekom 1914. i 1915. vodio i na velikom dijelu bosansko-hercegovačkog teritorija. Hrvatske političare se podsjetilo da je formalni razlog raspuštanja bosansko-hercegovačkog sabora bila odluka hrvatskih i muslimanskih zastupnika u bosanskom saboru da ne žele surađivati sa Srbima. Progon bosansko-hercegovačkih Srba ocijenjen je opravdanim zbog uloge u atentatu na prijestolonasljednika i zbog podupiranja neprijatelja tijekom rata. Nasuprot tvrdnji o teroru nad bosansko-hercegovačkim Srbima, naglašeno je da je tijekom srpsko-crnogorskih napada na Bosnu i Hercegovinu iz svojih domova protjerano i izbjeglo više od 50 000 ljudi, uglavnom muslimana, među kojima je zbog loših higijenskih prilika vrlo visoka smrtnost i koji su velik financijski teret za državu. Loša gospodarska situacija u Bosni i Hercegovini opravdana je upućenošću

21 *Novine*, 6. srpnja 1917., Bosna pred carevinskim vijećem.

22 Isto, 24. srpnja, 1917. Saziv bosanskog sabora.

zemlje na uvoz žitarica i u mirnodopskom razdoblju, lošim žetvama, ratnim razaranjima i lošom prometnom komunikacijom. Konstatirano je da je od početka rata od gladi u Bosni i Hercegovini umrlo tek dvjestotinjak ljudi, a kako je pritom bilo riječ isključivo o pravoslavnom stanovništvu istočne Bosne, naseljenom uz granicu sa Srbijom i Crnom Gorom, koje je navodno svojedobno samo pustošilo svoj kraj kako bi diverzijama pomoglo neprijatelju, ocijenjeno je da su za glad i nesreću sami krivi.²³

O političkim prilikama i gladi u Bosni i Hercegovini frankovačka "Hrvatska" pisala je u protusrpskom duhu. Bez komentara je objavila sažetak službenog Sarkotićeva odgovora na Korošćevu i Hreljanovićevu interpelaciju, dan režimskom listu "Bosnische Post", u kojem je zemaljski poglavar opravdao neustavno stanje u Bosni i Hercegovini ratnim prilikama, a kao uzroke gladi isticao isključivo sušu, slab urod, prometnu nepovezanost, ratna razaranja i diverzije srpskog stanovništva.²⁴ Premda su se načelno slagali sa sazivanjem bosansko-hercegovačkog sabora, ali ne i s amnestijom političkih zatvorenika, frankovački prvaci su u Hrvatskom saboru napali Hreljanovićevu interpelaciju ugarskoj vladi o teroru nad srpskim stanovništvom, o lošem gospodarskom stanju u Bosni i Hercegovini te mnoštvu umrlom od gladi kao rezultatu neustavnog stanja, smatrajući je podvalom Srbina Danila Dimovića i manifestacijom jugoslavenstva, koja pogoduje jedino srpskim interesima.²⁵ Na ovaj frankovački istup reagirale su "Novine", list hrvatskog katoličkog seniorata. Dopisom u kojem se za teško gospodarsko stanje Hercegovine okrivila bezdušna bosansko-hercegovačka uprava, frankovci su napadnuti kao suradnici režima koji ne žele povratak bosansko-hercegovačke ustavnosti. "Novine" su smatrale da borba za amnestiju i bosanski ustav nije borba za srpsku stvar, jer su je pokrenuli Hrvati, a od Srba da se u toj borbi angažirao samo Danilo Dimović. Tekst je završio tvrdnjom da bi se i Ante Starčević složio s Jugoslavijom kojoj oni teže, u kojoj će Srbi priznati legitimitet hrvatskog državnog prava.²⁶

23 *Hrvatska*, 7. kolovoza 1917., Barun Sarkotić o prilikama u Bosni i Hercegovini; *Novine*, 10. listopada 1917., Barun Burian o Bosni i Hercegovini; Isto, 12. listopada 1917., Borba za slobodu i mir, izvještaj iz carevinskog vijeća; Isto, 7. prosinca 1917., Burian o stanju Bosne i Hercegovine, ekspozice u delegacijama; Isto, Bosna i Hercegovina u ratu, izvještaj zajedničkog ministarstva financija o upravi Bosne i Hercegovine.

24 *Hrvatska*, utorak 7. kolovoza 1917., Barun Sarkotić o prilikama u Bosni i Hercegovini; Isto, utorak 4. rujna 1917., Bosna i Hercegovina u četvrtroj ratnoj godini.

25 *Novine*, 9. kolovoz 1917., Hrvatski sabor; Isto, 11. kolovoz 1917., Hrvatski sabor.

26 Isto, 31. kolovoza, Kako Hercegovina propada.

Kao perjanice deklaracijskog pokreta, milinovački pravaši priklonili su se uvjerenju o katastrofalnim uvjetima u Bosni i Hercegovini, pa je na temelju evidencije bosansko-hercegovačkih župnika "Hrvatska država" procijenila da je od početka rata do 1917. samo u Hercegovini, među katoličkim pučanstvom, od gladi umrlo oko 1 000 ljudi. U odnosu na prijeratnu 1913. list je procijenio da je pomor u Hercegovini, ne računajući poginule na bojištu, 1917. godine porastao za 200%. Za zimu 1917./1918. "Hrvatska država" je najavila još strašniji pomor, te je smatrala da bi u nedostatku bosanskog sabora Hrvatski sabor trebao ustati za prava naroda u Bosni.²⁷ O kakvom je angažmanu Hrvatskog sabora riječ, pojasnio je sličan napis u katoličkim "Novinama", gdje je naglašeno da bi Hrvatski sabor trebao učiniti odlučan korak te proglasiti sjedinjenje Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom u smislu Deklaracije Jugoslavenskog kluba.²⁸

Gladi u Bosni i Hercegovini i neustavnom stanju kao njezinu glavnom uzroku katoličke "Novine" posvetile su vrlo veliku pozornost. U pojedinim člancima list je tvrdio da se u Hercegovini mjesečno, po stanovniku, dijeli tek jedan kilogram brašna.²⁹ List je pisao da se narod zime 1916./1917. hranio travom te da ih je na stotine umrlo od gladi. Ustanovio je da je liječnika koji je obdukcijom umrlih konstatirao smrt od gladi, bosanska vlada opozvala i zabranila mu daljnji rad. Umjesto da narodu pomogne, tvrdile su "Novine", bosanska vlada je hranu iz Bosne i Hercegovine izvozila u Njemačku, te zarađivala na mucu svog naroda. Pisale su da se poljoprivredni proizvodi od seljaka i dalje rekviriraju po vrlo niskim a da se prodaju po mnogo višim cijenama, pri čemu da je vlada samo na duhanu zaradila 100 milijuna kruna.³⁰

Podatke objavljene u "Novinama" o izvozu hrane iz Bosne u Njemačku, o prevarama bosanske vlade u vezi s duhanom, o vladinoj zabrani liječnicima u Bosni i Hercegovini da konstatiraju smrt od gladi i o prehrani bosansko-hercegovačkog stanovništva mješavinom slame, kore s drveta i dropa, u Hrvatskom saboru je u ožujku 1918. upotrijebio zastupnik milinovačkih pravaša, Dragutin Hrvoj, prilikom interpelacije hrvatskoj vladi o razlozima zabrane ulaska bosansko-hercegovačkom stanovništvu u bansku Hrvatsku radi nabave hrane.³¹ Koncem rata, u srp-

27 *Hrvatska država*, 22. listopada 1917., Jadi i nevolje Bosne; Isto, 8. studeni 1917., Tužno stanje u Hercegovini.

28 *Novine*, 28. studeni 1917., Seoba naroda iz Hercegovine.

29 Isto, 31. kolovoza, 1917. Kako Hercegovina propada.

30 Isto, 12. studeni 1917., Hercegovina u ratu.

31 Isto, 5. ožujak 1918., Hrvatski sabor.

nju 1918., Dragutin Hrvoj je u saboru iznio podatak da je u Bosni i Hercegovini od gladi umrlo 10 000 ljudi.³²

Komentar Sarkotićeva odgovora na Korošćeve i Hreljanovićeve tvrdnje o katastrofalnom stanju u Bosni i Hercegovini katoličke "Novine" prenijele su iz Stadlerova "Hrvatskog dnevnika". U to vrijeme "Hrvatski dnevnik" je pod uredništvom Ambrozija Benkovića i Ilije Gavrića slijedio kurs Jugoslavenskog kluba u Beču. Kritizirajući Sarkotićev odgovor, "Hrvatski dnevnik" je posebnu pozornost obratio na izjavu zemaljskog poglavara da Bosna i Hercegovina, veličine Češke, ima samo jednu uskotračnu prugu, pa je njezina opskrba upućena na motorna vozila i zaprežna kola. Napominjući, nasuprot tomu, da se bosansko-hercegovačkim prugama svakog dana preveze rumunjskog žita za Njemačku mnogo više nego što iziskuje dnevna potreba za sto milijuna stanovnika, što bi u Bosni i Hercegovini bilo dosta za dva i pol mjeseca, "Hrvatski dnevnik" je istaknuo nebrigu austro-ugarskih vlasti za bosansko-hercegovačko stanovništvo i pravu narav Monarhije kao navodnog mosta njemačkom prodoru na istok. U tim prilikama "Hrvatski dnevnik" je jedini spas za Bosnu i Hercegovinu vidio u ostvarenju onoga za čime teži Jugoslavenski klub u Beču i njegova Deklaracija.³³

Naknadnim odbacivanjem Svibanjske deklaracije i vrhbosanski nadbiskup je u člancima jugoslavenskog tiska postao dio omraženog sistema, no dok su katoličke "Novine" povodom toga pisale da je Stadler star, bolestan i prevaren, "Hrvatska država" pisala je da je i pokvaren, te ga je optužila da je sukrivac za glad u Hercegovini, jer je navodno vlastito žito umjesto u siromašnu Hercegovinu izvezio u bogatiju Dalmaciju, gdje ga je prodavao po lihvarskim cijenama.³⁴

"SREDIŠNJI ZEMALJSKI ODBOR ZA ZAŠTITU PORODICA MOBILIZOVANIH I U RATU POGINULIH VOJNIKA"

U ožujku 1917., prilikom rasprave o dječjim sirotištima, unionistički zastupnik Josip Šilović je, kao predsjednik "Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika", u Hrvatskom saboru najavio donošenje zakona o ustroju dječjih domova te o načinu kontrole nezbrinute djece iz banske Hrvatske,

32 Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006., 387.

33 *Novine*, 6. kolovoz 1917., Barun Sarkotić i Bosna.

34 *Hrvatska država*, 21. veljače 1918., Gladni narod harači po Mostaru.

koja bi se smještala mimo domova, u seljačke, obrtničke i trgovačke obitelji.³⁵ Ubrzo nakon toga Šilović je u dogovoru s banom Škrlcem, koji je sa svog položaja odstupio 8. lipnja 1917., pokrenuo inicijativu za slanje hrvatske ratne siročadi iz Istre, Dalmacije te Bosne i Hercegovine na višemjesečnu dohranu u obitelji banske Hrvatske. Nakon pristanka hrvatske Zemaljske vlade, akcija koloniziranja djece iz gladu pogođenih hrvatskih krajeva u lipnju 1917. na sjednici Središnjeg zemaljskog odbora predstavljena je njegovim odbornicima, te je otad postala njegovom osnovnom aktivnošću.³⁶

“Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika” bio je državna institucija, dio Odjela za unutrašnje poslove hrvatske Zemaljske vlade, osnovan početkom rata, 1914. kao savjetodavni organ hrvatske Zemaljske vlade pri podjeli državne potpore obiteljima mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika na području čitave banske Hrvatske. Odbor je na mjesečnim sastancima pretresao pismene molbe zainteresiranih za dobivanje vladine potpore i odlučivao o njihovoj utemeljenosti. Dolaskom Šilovića za predsjednika, početkom 1916., Odbor mijenja način rada, te postaje suvremeni organ državne socijalne politike, koji je na području čitave banske Hrvatske počeo popisivati brojčano i starosno stanje obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika te njihovu pokretnu i nepokretnu imovinu, radi svrhovite raspodjele državne novčane pomoći za socijalno ugrožene obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika. U suradnji s Odjelom za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade, Središnji odbor je u svibnju 1916. osnovao “Fond siročadi palih hrvatskih vojnika” te organizirao njegovo financiranje putem zaklada, donacija te obveznih priloga skupljenih po hrvatskim školama. Uz izradu socijalnog katastra i prikupljanje priloga, djelatnost Središnjeg odbora je, u suradnji s pravnim odsjekom Lige za zaštitu djece, proširena izradom nacрта socijalnih zakona, poticanjem osnivanja domova za ratnu i drugu siročad, pokretanjem istraživanja o uzrocima maloljetničke delinkvencije, davanjem besplatnih pravnih savjeta u borbi protiv lihve i kamatarenja te podjelom beskamatnih kredita za otplatu hipoteka.³⁷

35 Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006., 165-167.

36 *Spomenspis na spasavanje istarske, bosanskohercegovačke i dalmatinske djece*, Narodna zaštita-Savez dobrotvornih društava, 1921., 40-42.

37 Isto, 14-32; *Kako je osnovana i što je učinila Narodna zaštita 1914.-1924.*, Zagreb, Slovo-socijalna knjižica Narodne zaštite, 14-15.

U radnom odboru "Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika", uz Josipa Šilovića 1916. bili su židovski poduzetnik, osnivač "Prehrane", javne kuhinje za siromašne obitelji i obitelji čiji su članovi na bojištu, Šandor Alexander, zatim predsjednik Zagrebačke židovske općine, Robert Siebenschein, predstojnik odjela hrvatske pokrajinske vlade za narodno gospodarstvo u unionističkoj vladi bana Ivana Škrleca, Zvonimir Žepić, šef Odsjeka aprovizacije u Odjelu za narodno gospodarstvo hrvatske pokrajinske vlade i bivši veliki župan Bjelovarsko-križevačke županije, Teodor Bošnjak, veliki župan Zagrebačke županije, Vladimir Treščec Branski, vijećnik Banskog stola i pročelnik Pravnog odsjeka Lige za zaštitu djece, Adolf Falkner, liječnik Đorđe Đorđević, banski savjetnik Mirko Hondl, predsjednik Zemaljskog odbora za invalide, predsjednik Prve hrvatske štedionice, predsjednik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i član Hrvatsko-srpske koalicije, grof Miroslav Kulmer, službeni liječnik Zagrebačke županije, član Starčevićeve stranke prava, tzv. milinovaca, Radovan Marković, srpski veleposjednik, član Hrvatsko-srpske koalicije, Vaso Muačević, bivši državni odvjetnik i nadzornik svih kaznenih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji 1906.-1919., dr. Nikola Ogorelica, pomoćni biskup zagrebački, Dominik Premuž, tajnik zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, župnik središnje zagrebačke župe sv. Marka i član Hrvatsko-srpske koalicije, Svetozar Rittig, zagrebački paroh, Ambrozije Pavlović, vojni računarni nadsavjetnik Mavro Špicer, te pokrajinski školski nadzornik, Adolf Vuković.³⁸ Tijekom 1916. godine Središnjem zemaljskom odboru su dozvolom civilnih i vojnih vlasti pristupili i pravnik, član Hrvatske pučke seljačke stranke, Đuro Basariček, publicist i simpatizer Hrvatske pučke seljačke stranke, Zvonimir Pužar, publicist i jugoslavenski nacionalist, Jerko Čulić te jugoslavenski orijentiran katolički novinar Petar Rogulja.³⁹

Pokrećući akciju koloniziranja djece iz sušom i glađu pogođenih hrvatskih pokrajina u bansku Hrvatsku, hrvatska je vlada naredbom od 18. srpnja 1917., "o uređenju zaštite obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika, iz banske Hrvatske", odredila da Središnji zemaljski odbor postaje središnjom pokrajinskom institucijom za zaštitu ratne siročadi i obitelji mobiliziranih i poginulih vojnika, te krovnom karitativnom institucijom, s dužnošću koordinacije rada ostalih karitativnih ustanova s područja ban-

38 *Spomenspis...*, 19-20.

39 *Kako je osnovana ...* 51-52.

ske Hrvatske. Naredbom je Središnji zemaljski odbor dobio zaduženje općenite brige za valjani duhovni i tjelesni odgoj mladeži u Hrvatskoj te ovlasti upravljanja “Fondom siročadi palih hrvatskih vojnika”, koji je osnovao. Naredbom je proveden ustroj Središnjeg zemaljskog odbora po županijama, gradovima i općinama, te je određeno da predsjednika i članove Središnjeg odbora imenuje ban, da su na čelu županijskih odbora veliki župani, gradskih odbora gradonačelnici, a mjesnih odbora načelnici općina. Posebno je istaknuta zadaća mjesnih odbora da sastavljaju popise sve zapuštene i osirotjele djece, ne samo ratne siročadi, na svom području te da unutar svog područja organiziraju dobrovoljno prikupljanje sredstava, koja su se ponajprije trebala trošiti na zbrinjavanje ratnih udovica i siročadi tog područja.⁴⁰ U sklopu akcije koloniziranja izgladnjele djece iz svih hrvatskih pokrajina u banskoj Hrvatskoj, zadaća mjesnih odbora bila je pronalaženje obitelji spremnih prihvatiti i dohraniti izgladnjelu djecu te nadzirati njihov duhovni i tjelesni napredak, o čemu su obavješćivali županijske odbore i sam Središnji odbor.⁴¹ U isto je vrijeme, sredinom srpnja 1917., Središnji zemaljski odbor zajedno s Odborom za zaštitu ratnih invalida pokrenuo i svoje glasilo, isprva tjednik, a od siječnja 1918. mjesečnik, “Narodnu zaštitu ratnih nemoćnika i siročadi”, čiji je urednik bio Đuro Basariček.⁴²

Obitelji koje su bile spremne prihvatiti izgladnjelu djecu iz južnih hrvatskih pokrajina prijavljivale su se Središnjem zemaljskom odboru posredovanjem lokalnog svećenstva te mjesnih odbora i povjerenika Središnjeg zemaljskog odbora, odnosno javljale su se neposredno u sjedište Središnjeg zemaljskog odbora na Markovu trgu u Zagrebu. Kako su krajem kolovoza 1917. obitelji pozvane da se za prihvata djece jave najkasnije do 8. rujna, jer naknadne prijave neće vrijediti, očito je da je ova akcija u prvi mah zamišljena u mnogo manjem opsegu nego što će se u konačnici razviti.⁴³

Akcija je u hrvatskom tisku izvorno predstavljena kao “ladanje”, ferijalno, dvomjesečno udomljivanje ratne siročadi u vrijeme ljetnih školskih praznika, odnosno, u slučaju djece koja su iz svojih domova kretala nakon ljeta, i kao zimovanje. Bez obzira na to što se akcija u većini slučajeva pretvorila u udomljivanje do svršetka rata, velik dio djece se nakon višemjesečnog oporavka u obiteljima

40 *Spomenspis*, 32-36.

41 Isto, 52-53.

42 Isto, 36-37.

43 *Narodna zaštita*, 9., 1917., Istrani i Dalmatinci u Zagrebu, str. 7.

banske Hrvatske doista i vratio u svoj zavičaj, zbog čega je otežano pratiti njihovo brojčano stanje u kolonijama banske Hrvatske.⁴⁴

Još u rujnu 1917. vladin je povjerenik za Županiju srijemsku zbog slabog odziva domaćinstava na akciju, pozivao kotarske vlasti da u razdoblju od tri do pet mjeseci, koliko pojedino dijete boravi u udomiteljskim obiteljima, tim obiteljima ne rekviriraju onu količinu žita nužnu za prehranu tog djeteta.⁴⁵ Tek sredinom studenog 1917. Središnji zemaljski odbor je uz blagoslov hrvatske vlade donio odluku da će djeca trajno ostati u kolonijama,⁴⁶ na što su skupštine mjesnih odbora Središnjeg zemaljskog odbora donijele zaključak da će se djeca smještena u njihovim mjestima zadržati i duže nego što je bilo predviđeno.⁴⁷ Međutim dio djece se i nakon toga vraćao svojim domovima, pa je u nekim mjesecima, osobito pri kraju rata, broj nove djece koja su došla u bansku Hrvatsku, bio manji od broja djece koja su iz nje tog mjeseca otišla.⁴⁸

Hrvoje MALČIĆ
Mislav GABELICA
**Spašavanje gladne
djece iz Bosne i
Hercegovine u vrijeme
Prvog svjetskog rata**

BOSANSKO-HERCEGOVAČKA DJECA

Hrvatska su djeca iz hrvatskih pokrajina Monarhije u bansku Hrvatsku pozvana sredinom srpnja 1917. posredovanjem "Družbe sv. Ćirila i Metoda" za Istru, Carsko-kraljevskog školskog pokrajinskog vijeća u Zadru i hrvatskog potpornog društva "Napredak" iz Sarajeva. U pozivu navedenim hrvatskim društvima u Istri i Bosni i Hercegovini te službenoj školskoj vlasti u Dalmaciji, Središnji je odbor uz 150-ero istarske i 150-ero dalmatinske bio spreman posredovati za 50-ero hercegovačke djece.⁴⁹ Dakle, akcija koloniziranja djece od samog je početka obuhvaćala i bosansko-hercegovačku djecu. U prvi su se mah, 21. i 22. srpnja, pozivu odazvale samo službena dalmatinska školska vlast te uime "Družbe sv. Ćirila i Metoda" za Istru, književnik Viktor Car Emin.⁵⁰ Prvi je val djece kroz Za-

44 *Hrvatska*, srijeda 12. rujna 1917., Povratak ferijalne kolonije, str. 2.

45 *Hrvatska država*, 19. rujna 1917., Okružnica vladinog povjerenika za županiju srijemsku.

46 Isto, 14. studeni 1917., Stalni boravak istarske, hercegovačke i dalmatinske djece u Hrvatskoj; *Novine*, 14. studenog 1917., Stalni boravak istarske, hercegovačke i dalmatinske djece u Hrvatskoj.

47 *Hrvatska država*, 19. studeni 1917., Djeca iz hrvatskih krajeva.

48 *Narodna zaštita*, broj 1. i 2., 1918., Plemenit čin, 28.; *Hrvatska država*, 6. rujna 1918., Pridolazak djece u mjesecu kolovozu; Isto, 2. listopad 1918., Pridolazak djece u rujnu.

49 *Narodna zaštita*, 3., 1917., str. 1.

50 Isto, 4. i 5., 1917., str. 11.

greb za Sv. Ivan Zelinu prošao krajem srpnja 1917. iz Istre, a za njima su slijedila dalmatinska djeca. Iz Hercegovine se do rujna 1917. na poziv Središnjeg zemaljskog odbora nitko nije službeno očitovao.

Sredinom rujna 1917., kad se dio djece iz Istre i Dalmacije već počeo vraćati kućama, u bansku Hrvatsku stiglo je 346-ero isključivo katoličke djece iz hercegovačkih kotareva Ljubuški, Konjic i seoskog kotara Mostar, pod hrvatskom zastavom i vodstvom fra Didaka Buntića te uz organizacijsku potporu Hrvatske narodne zajednice i Zemaljske vlade u Sarajevu, koja je konvoju osigurala prijevoz, neometan put, opskrbu, pratnju i odmor na putu do hrvatske granice. Djeca su od Mostara, preko Sarajeva, željeznicom došla do Bosanskog Broda, gdje ih je uime Središnjeg zemaljskog odbora dočekaio i preko Save u bansku Hrvatsku preveo Petar Rogulja.

Krajem rujna u "Narodnoj zaštiti" usklađeno su izašla dva članka koja su opširno pisala o dolasku prvog konvoja hercegovačke katoličke djece u bansku Hrvatsku, 14. rujna 1917. Oba članka su i službena očitovanja suorganizatora o preseljenju katoličke djece iz Hercegovine u bansku Hrvatsku, Hrvatske narodne zajednice i Zemaljske vlade u Sarajevu. Prvi članak napisao je Đuro Džamonja uime Hrvatske narodne zajednice, a u njemu se zahvaljuje pokretačima akcije u Središnjem zemaljskom odboru, opisuju se prilike u Hercegovini koje su prisilile djecu na odlazak te se ističu zasluge franjevac, a osobito fra Didaka Buntića kao vođe hercegovačke djece, u organizaciji njihova odlaska.⁵¹ Drugi članak napisao je tajnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Sarajevu, dr. Eugen Sladović, koji je prvi iznio podatak da se Središnji zemaljski odbor, osim hrvatskom potpornom društvu "Napredak", u Bosni i Hercegovini obratio i muslimanskom potpornom društvu "Gajret" te dabrobosanskom mitropoliti Eugenu Letići, odnosno da akcija ima širi karakter nego što je dotad izgledalo.⁵² Međutim u članku se ne navodi jesu li pozivi "Gajretu" i dabrobosanskom mitropolitu poslani u isto vrijeme kad i poziv "Napretku", sredinom srpnja 1917., ili su poslani kasnije.

U prilog tezi da su pozivi svim vjerskim skupinama u Bosni i Hercegovini uslijedili istodobno govori članak izašao sredinom prosinca 1917. u "Narodnoj zaštiti", u kojem su uz uvod uredništva prenesena dva dopisa predsjednika Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta, zajedničkog tijela sviju bosansko-hercegovačkih eparhija u upravnim

51 Isto, 12. i 13., 1917., Dobročiniteljima naše djece, str. 7.

52 Isto, Put hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 8-10.

i prosvjetnim poslovima srpsko-pravoslavne crkveno-prosvjetne autonomije, mitropolita zvrničko-tuzlanske mitropolije, Ilariona Radonjića. Jedan je dopis mitropolit Radonjić uputio 23. rujna 1917. svim srpsko-pravoslavnim parohijskim uredima u Bosni i Hercegovini, a drugi 12. listopada 1917. Središnjem zemaljskom odboru u Zagrebu.⁵³ U uvodu tim dopisima uredništvo "Narodne zaštite" prenijelo je očito krivi podatak iz Ilarionova dopisa upućenog 12. listopada 1917. Središnjem zemaljskom odboru, da se Središnji zemaljski odbor u organiziranju akcije preseljenja gladne djece iz Bosne i Hercegovine, srpsko-pravoslavnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini obratio 27. listopada 1917. Uz taj podatak uredništvo "Narodne zaštite" dodalo je da se Središnji odbor u to isto vrijeme obratio i katoličkom društvu "Napredak" i muslimanskom društvu "Gajret".

Središnji odbor se nije mogao tek 27. listopada 1917. obratiti srpsko-pravoslavnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini, jer se 12. listopada iste godine mitropolit Ilarion Radonjić već spomenutim dopisom javio Središnjem zemaljskom odboru, gdje je opisao poteškoće pri organizaciji akcije među srpsko-pravoslavnim stanovništvom te najavio dolazak prvog vala srpske djece za 14. studenog. Osim toga, mitropolit Ilarion Radonjić se još 23. rujna 1917., drugim spomenutim dopisom, obratio srpsko-pravoslavnim parohijskim uredima, potičući ih da počnu okupljati srpsku djecu za slanje na zimovanje u bansku Hrvatsku, Bačku i Banat. Po riječima samog Radonjića, navedenima u tom dopisu, poziv pravoslavnim parohijskim uredima uslijedio je tek nakon što je propao pokušaj okupljanja srpsko-pravoslavne djece u organizaciji bosansko-hercegovačkih kotarskih vlasti, dakle kad je akcija okupljanja srpsko-pravoslavne djece bila u punom tijeku. Poziv srpsko-pravoslavnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini Središnji je odbor, dakle, morao poslati prije 23. rujna 1917. te prije nego što je dr. Eugen Sladović pisao reportažu o prvom konvoju katoličke djece iz Hercegovine, u kojoj je prvi put spomenuto da je poziv za okupljanje djece Središnji zemaljski odbor odaslao i srpsko-pravoslavnim i muslimanskim predstavnicima u Bosni i Hercegovini. Ta je reportaža pisana između 14. rujna, kad su prva hercegovačka djeca došla u bansku Hrvatsku, i 27. rujna, kad je Sladovićev članak objavljen u "Narodnoj zaštiti".

U prilog teze da su pozivi "Napretku", "Gajretu" i srpsko-pravoslavnom svećenstvu poslani u isto vrijeme

53 Isto, 22. i 23., 1917., Smještanje djece srpsko-pravoslavne vjeroispovijesti u Hrvatskoj i Slavoniji, str. 6.

naizgled govori i podatak iz Šilovićeve govora održanog 1925. u Zagrebu povodom desetogodišnjice rada Središnjeg zemaljskog odbora, odnosno "Narodne zaštite", u kojem je Šilović spomenuo kako je već pri samom početku koloniziranja djece, unutar Središnjeg zemaljskog odbora osnovan "Gospojinski odbor" Središnjeg zemaljskog odbora, s tri predsjednice, Hrvaticom Zlatom Lopašić-Kovačević, Srpkinjom Jelenom Ćuk te Slovenkom Josipom Tavčar Arko. To bi značilo da je akcija od samog početka imala jugoslavenski karakter i moglo bi upućivati na to da su pozivi "Gajretu" i dabrobosanskom mitropolitu uslijedili kad i "Napretku".⁵⁴ Međutim, jugoslavenski "Gospojinski odbor" Središnjeg zemaljskog odbora nije osnovan početkom nego krajem akcije koloniziranja djece, 14. lipnja 1918. godine.⁵⁵

Sudionik akcije koloniziranja djece, Ljudevit Krajačić, u spomenici na akciju, izdanoj 1921., jugoslavenski Gospojinski odbor niti ne spominje, nego spominje samo poseban srpski odsjek unutar Središnjeg zemaljskog odjela, kojem su na čelu bile Srpkinje Georgina Stojanović i Jelena Ćuk.⁵⁶ Ni "Narodna zaštita", službeni list Središnjeg zemaljskog odbora, ne spominje jugoslavenski "Gospojinski odbor", nego samo posebnu srpsku organizaciju unutar Središnjeg odbora, na čelu sa Srpkinjama Jelenom Ćuk, Sofijom Trbojević, Marom Cvijanović, Kristom Đorđević, Jovankom Mrvoš te Ljubicom Nevenković, zaduženim za smještaj isključivo "srpske djece" u banskoj Hrvatskoj, Bačkoj i Banatu.

Srpski odsjek Središnjeg zemaljskog odbora svoje je postojanje prvi put objavio krajem studenog 1917., u vrijeme kad su prvi konvoji bosansko-hercegovačke pravoslavne djece već prešli Savu.⁵⁷ U proglasu objavljenom 29. studenog 1917. u listu Starčevićeve stranke prava, "Hrvatskoj državi", stoji da na inicijativu predsjednika Središnjeg zemaljskog odbora, Josipa Šilovića, Jelena Ćuk i druge zagrebačke Srpkinje preuzimaju brigu oko traženja novih mjesta za srpsku djecu iz Bosne i Hercegovine te oko prikupljanja priloga u novcu i robi za tu djecu.⁵⁸ Člankom objavljenim početkom prosinca u "Narodnoj zaštiti"

54 *Kako je osnovana...*, 26.

55 *Hrvatska država*, 17. lipnja 1918., Konstituiranje "Odbora slovenskih, hrvatskih i srpskih žena-za siročad".

56 *Spomenspis...*, 64-65.

57 *Narodna zaštita*, 20. i 21. broj, Nahranimo gladne, odjenimo bijedne!, str. 7.

58 *Hrvatska država*, 29. studeni 1917., Akcija zagrebačkih Srpkinja za smještanje djece.

i "Novinama" srpski odsjek Središnjeg zemaljskog odbora kao povod svom osnutku naveo je "bolni vapaj jedne srpske majke", vjerojatno Georgine Stojanović iz Prijedora, objavljen u zagrebačkim "Novostima" 8. studenog 1917. pod naslovom "Što čutiš...čutiš Srbije tužni?", u kojem je ta majka pozvala Srbe iz "Hrvatske, Slavonije i Srijema, a osobito iz Bačke i Banata", da se ugledaju na Hrvate i prihvate srpsku djecu iz Bosne i Hercegovine.⁵⁹ Srpski odsjek Središnjeg zemaljskog odbora osnovan je, dakle, najranije 8. studenog 1917., kad je navedeni članak Georgine Stojanović objavljen u zagrebačkim "Novostima", a najkasnije krajem studenog 1917., kad se odsjek prvi put oglasio u zagrebačkom tisku.

Jugoslavenski "Gospojinski odbor" Središnjeg zemaljskog odbora, koji je Josip Šilović 1925. spomenuo kao organizaciju osnovanu samim početkom koloniziranja djece, osnovan je kasnije nego srpski odsjek, tek 14. lipnja 1918. godine, pod imenom "Odbor slovenskih, hrvatskih i srpskih žena-za siročad". Uz navedene predsjednice, Strossmayerovu nećakinju Zlatu Lopašić-Kovačević, čelnicu srpskog odsjeka u Središnjem zemaljskom odboru, Jelenu Čuk i kćerku ljubljanskog gradonačelnika, Josipu Tavčar-Arko, u tijelima Odbora bile su supruge mnogih javnih osoba, ali i Đuro Basariček, Jerko Čulić, Tugomir Alaupović, Ivo Andrić, Grga Anđelinović i Velimir Deželić. Službeni razlog njegovog osnutka bio je da – kao akcijski odbor Središnjeg zemaljskog odbora – preuzme brigu za svu "slovensku, hrvatsku i srpsku djecu" koja dolaze na prehranu u bansku Hrvatsku.⁶⁰

"Narodna zaštita" od 19. srpnja 1917. jasno piše da se Središnji odbor, osim s Družbom sv. Ćirila i Metoda i Carsko-kraljevskim dalmatinskim školskim namjesništvom, povezoao i s hrvatskim potpornim društvom "Napredak", pri čemu da je bio spreman posredovati za 50-ero hercegovačke djece.⁶¹ Podatak da se Središnji odbor već tada, u samom početku akcije, povezoao s hrvatskim društvom "Napredak" spominje se i u slijedećem dvobroju "Narodne zaštite", objavljenom 28. srpnja 1917., a taj podatak krajem srpnja 1917. donosi i frankovačka "Hrvatska", te ga kao službeni proglas smatramo vjerodostojnim.⁶² Ako su

59 *Narodna zaštita*, 22. i 23. broj, Nahranimo gladne, odjenimo bijedne i Što čutiš...čutiš Srbije tužni, 7. str.

60 *Hrvatska država*, 17. lipnja 1918., Konstituiranje "Odbora slovenskih, hrvatskih i srpskih žena-za siročad".

61 *Narodna zaštita*, 3., 1917.

62 Isto, 4. i 5., 1917., Pomoć našoj hrvatskoj braći iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine; *Hrvatska*, 22. srpnja 1917., Skrb za hrvatsku ratnu siročad iz Istre, Dalmacije i Hercegovine.

pozivi svim trima konfesijama u Bosni i Hercegovini poslani u isto vrijeme, to bi značilo da je poziv "Gajretu" i mitropolitu Eugenu Letici poslan kad i Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru i Carsko-kraljevskom dalmatinskom školskom namjesništvu, sredinom srpnja 1917.

U uvodu navedenim dopisima mitropolita Ilariona Radonjića Središnjem zemaljskom odboru i bosansko-hercegovačkim parohijskim uredima, uredništvo "Narodne zaštite" navelo je da je poziv "Napretku", "Gajretu" i dabrobosanskom mitropolitu Eugenu Letici poslan dopisom pod urudžbenim brojem 9673 iz 1917. Spis pod tim urudžbenim brojem i mitropolit Ilarion Radonjić spominje kao spis kojim je Središnji zemaljski odbor pozvao srpsko-pravoslavne predstavnike na slanje pravoslavne djece iz Bosne i Hercegovine u bansku Hrvatsku.⁶³ No, pozive upućene 16. srpnja istarskim i dalmatinskim predstavnicima Središnji zemaljski odbor poslao je dvama dopisima pod urudžbenim brojem 8716 iz 1917., a ne 9673 iz 1917., pod kojim je urudžbenim brojem poslan poziv mitropolitu Eugenu Letici.⁶⁴ Zato smatramo da su pozivi "Gajretu" i mitropolitu Letici upućeni kasnije nego "Napretku", između 16. srpnja i prve polovice rujna 1917. godine.

U navedenom članku dr. Eugena Sladovića, o dolasku prve kolonije hercegovačke djece, ističe se da je akcija, koja je potekla od Josipa Šilovića i Središnjeg zemaljskog odbora, u Bosni i Hercegovini započela tek na energično zauzimanje fra Didaka Buntića, koji se morao obratiti Šiloviću da se jednom započeta akcija u Bosni i Hercegovini što brže oživotvori. Sličnu vijest donose i "Novine", list hrvatskog katoličkog seniorata, koje spominju da je Središnji zemaljski odbor stupio u kontakt s fra Didakom Buntićem 1917. po Didakovu povratku iz Beča i Pešte, gdje je molio pomoć za Bosnu i Hercegovinu, te da mu je tom prilikom Šilović povjerio organizaciju akcije među hercegovačkom djecom.⁶⁵ Buntićev biograf, fra Andrija Nikić, navodi da je na povratku iz Beča 1917. godine fra Didak Buntić prošao kroz Zagreb, gdje se upoznao s Josipom Šilovićem i navodno ga nagovorio da djelatnost Središnjeg zemaljskog odbora protegne i na Bosnu i Hercegovinu.⁶⁶ Nitko od njih ne spominje da se Središnji zemaljski odbor već pri samom

63 Vidi br. 53.

64 *Narodna zaštita*, 4. i 5., 1917., Pomoć našoj hrvatskoj braći iz Istre, Dalmacije i Bosne i Hercegovine.

65 *Novine*, 16. ožujka 1918., Fra Didak Buntić teško obolio.

66 Dr. fra Andrija Nikić, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Duvno, 1974., pretisak Mostar – Veljaci, 1995., 36.

pokretanju akcije obratio i Hrvatima u Bosni i Hercegovini niti točno vrijeme kad je došlo do susreta između fra Didaka Buntića i Josipa Šilovića. Publicist Ivica Radoš, ne navodeći izvora, ustvrdio je da je do susreta Buntića i Šilovića došlo u kolovozu 1917., dakle mjesec dana nakon što je Središnji zemaljski odbor u Zagrebu pokrenuo akciju koloniziranja djece.⁶⁷ U članku objavljenom u bečkom *Reichspostu* 1922. godine, povodom fra Didakove smrti, bivši zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine, Stjepan Sarkotić, izjavio je da je tijekom rata surađivao s fra Didakom u borbi protiv posljedica gladi u Bosni.⁶⁸ U veljači 1918. fra Didak Buntić je bio član službene bosansko-hercegovačke delegacije koja je pošla u Beč i Peštu moliti pomoć zbog gladi u Bosni i Hercegovini.⁶⁹ Zato je vrlo vjerojatno da je i godinu dana prije toga, u kolovozu 1917., fra Didak Buntić na povratku iz Beča i Pešte, gdje je bio na istom zadatku kao i u veljači 1918., u ime bosansko-hercegovačke vlade dogovorio sa Središnjim zemaljskim odborom da akciju, prvobitno zamišljenu maloga opsega, proširi i na muslimansku i srpsko-pravoslavnu djecu u Bosni i Hercegovini.

Razlog za ovu intervenciju bosansko-hercegovačke vlade mogao je biti njezin strah od nesređenih političkih prilika u Bosni i Hercegovini, potenciranih lošim gospodarskim stanjem i glađu. Spomenuli smo da je bosanska vlada iz tog razloga razmatrala i mogućnost koloniziranja obitelji iz glađu pogođenih krajeva po Bosanskoj Posavini, pa je i iseljivanje djece iz Bosne i Hercegovine moglo poslužiti olakšanju gospodarske situacije i kupovanju socijalnog mira. Zato je, smatramo, bosanska vlada iskoristila akciju Središnjeg zemaljskog odbora, u početku ograničenu na bosansko-hercegovačko hrvatsko stanovništvo, te s vladom banske Hrvatske, kojoj su vojne vlasti u to vrijeme zabranile izvoz viška hrane u ostale hrvatske pokrajine, posredovanjem fra Didaka Buntića i Središnjeg zemaljskog odbora dogovorila masovnu kolonizaciju djece iz Bosne i Hercegovine, koja bi trajala do svršetka rata. Tek u vrijeme prvih dolazaka pravoslavne i muslimanske djece u bansku Hrvatsku Središnji zemaljski odbor je u dogovoru s hrvatskom Zemaljskom vladom donio odluku o stalnom boravku istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece u kolonijama banske Hrvatske.

67 Nedjeljni *Jutarnji list*, 2. 3. 2008., Fratar koji je od smrti spasio 17 000 djece iz Hercegovine.

68 Dr. fra Andrija Nikić, *Godine gladi*, 79-81.

69 *Hrvatska država*, 15. ožujka 1918., Fra Didak Buntić teško bolestan; Isto, 9. travnja 1918., Neka se zna.

U prilog ovoj tezi govori i očigledan angažman bosansko-hercegovačke vlade pri dolasku bosansko-hercegovačke djece u bansku Hrvatsku, koji kod drugih pokrajinskih vlada, pri dolasku djece iz drugih hrvatskih pokrajina, izostaje. Uz već spomenutu pomoć Zemaljske vlade u Sarajevu pri dolasku prvog konvoja hercegovačke, katoličke djece u bansku Hrvatsku, hrvatski tisak je izvijestio da je dr. Eugen Sladović, u svojstvu izaslanika bosanske vlade, 18. rujna 1917. posjetio Zagreb s namjerom da sa Središnjim zemaljskim odborom dogovori ukonačenje nove grupe hercegovačke djece. Pritom mu je društvo pravio fra Didak Buntić.⁷⁰

Spomenuo sam i da su organi srpsko-pravoslavne autonomije u Bosni i Hercegovini preuzeli organizaciju kolonizacije pravoslavne djece tek nakon što je bosansko-hercegovačka vlada u tomu podbacila. Naime, poziv srpskim obiteljima u pograničnim dijelovima Bosne i Hercegovine da prijave djecu za odlazak u bansku Hrvatsku, upućen preko bosansko-hercegovačkih kotarskih vlasti, nije urodio željenim plodom, pa se Veliki upravni i prosvjetni savjet 23. rujna 1917. morao ponovno obratiti roditeljima, ovaj put preko organa Srpsko-pravoslavne crkve i srpsko-pravoslavni crkveno-školskih općina, na što su se roditelji pravoslavne djece naposljetku i odazvali.⁷¹ Za tu svrhu je u Mostaru osnovan poseban odbor Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta za Hercegovinu, na čelu s predsjednikom mostarske srpsko-pravoslavne crkveno-školske općine, Mićom Bilićem. Pravoslavna djeca su iz Mostara putovala željeznicom, u pratnji učitelja, pravoslavnog svećenstva i predstavnika Zemaljske vlade.⁷² U Prijedoru je osnovan sličan odbor za područje sjeverozapadne Bosne, na čelu s učiteljicom Georjinom Stojanović.

Isto tako pri organiziranju dolaska muslimanske djece bosanska vlada se obratila mjerodavnim vjerskim i vakufsko-mearifskim oblastima i potaknula ih da se "akcija što življe pokrene", odnosno da počnu popisivati i pripremati muslimansku djecu za odlazak u bansku Hrvatsku. Bosanska vlada je surađivala sa Središnjim zemaljskim odborom u Zagrebu i pri traženju odgovarajućeg smještaja za djecu muslimanske vjere, prilikom čega je Središnji zemaljski odbor djeci osigurao krov nad glavom u zgradi svilane Hrvatske poljodjelske banke u Vinkovcima i opskrbu, a

70 *Hrvatska država*, 18. rujna 1917., Razno.

71 *Narodna zaštita*, br. 20. i 21., Smještanje djece srpsko-pravoslavne vjeroispovjesti u Hrvatskoj i Slavoniji, str. 6.

72 *Narodna zaštita*, br. 22. i 23., Putovanje pete ferijalne kolonije hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 8-10.

bosanska vlada učiteljski kadar, vjersku poduku i prikladnu prehranu, temeljenu na islamskim načelima.⁷³ Dok je istarsku djecu smještenu u banskoj Hrvatskoj obilazio tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda, Viktor Car Emin,⁷⁴ a dalmatinsku djecu nadgledao Odbor dalmatinskih gospođa u Zagrebu u suradnji sa Ženskom sekcijom hrvatskog napretka u Splitu te drugim odborima u Dalmaciji koji su organizirala odlazak dalmatinske djece,⁷⁵ nadzor nad bosansko-hercegovačkom djecom organizirala je bosanska vlada, za što je imenovala učitelje Stanka Mitrovića iz Bileća i Stjepana Jablanovića iz Sovića, a posebnim nadzornikom katoličke djece imenovala je fra Valentina Zovka.⁷⁶

Pravoslavna djeca iz Hercegovine seljena su u kotare Srijemske županije, a pravoslavna djeca iz zapadne Bosne u kotare Bjelovarsko-križevačke županije ili u pakrački kotar Požeške županije. Do prosinca 1917. katolička djeca dolazila su isključivo iz hercegovačkih kotara, da bi krajem prosinca bilo zabilježeno kako je u bansku Hrvatsku došla prva skupina od 43-je katoličke djece s ramskog područja. Otad se u izvještajima hrvatskog tiska o kolonizaciji djece ističu i dolasci katoličke djece iz Bosne, premda je velika većina katoličke djece i dalje dolazila iz Hercegovine.⁷⁷

Krajem prosinca 1917. novosadski Srbi su dozvolom ugarskih vlasti osnovali odbor sa zadaćom organiziranja smještaja gladne srpske djece iz Bosne i Hercegovine u Bačkoj, Baranji i Banatu.⁷⁸ Na čelu novosadskog odbora bili su odvjetnici dr. Kosta Hadži i dr. Ignjat Pavlas, srpski liberal i budući predsjednik Velike narodne skupštine, koja će 25. studenog 1918. proglasiti odcjepljenje Bačke, Banata i Baranje od Ugarske i njihovo izravno sjedinjenje s Kraljevinom Srbijom, mimo Narodnog vijeća u Zagrebu.⁷⁹ Od siječnja 1918. u izvještajima hrvatskog tiska o dolascima srpske djece iz Bosne i Hercegovine, kao krajnje odredište njihova putovanja sve češće se spominju Bačka

73 *Novine*, 17. listopada 1917., Muslimanska i pravoslavna djeca iz Bosne u Slavoniji; Isto, 31. listopada 1917., Iz Hrvatske i Slovenije; Isto, 13. studenog, Dolazak bosanske pravoslavne djece u Hrvatsku; *Narodna zaštita*, 24., 25. i 26., 1917., Putovanje šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 5; *Narodna zaštita* 1. i 2., 1918., Muslimanski internat u Vinkovcima, str. 28.

74 *Novine*, 22. svibanj 1918., Tajnik Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Sv. Ivan Zelini.

75 Isto, 1. lipnja 1918., "Novo Doba" za dalmatinsku siročad.

76 *Novine*, 13. svibnja 1918., O smještenoj djeci iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj i Slavoniji.

77 Isto, 27. prosinac 1917., Prva katolička djeca iz Bosne u Srijemu.

78 Isto, 22. prosinac 1917., Novosadski Srbi za siročad iz Bosne i Hercegovine.

79 Isto, 21. veljače 1918., Bosanska i hercegovačka djeca u Novom Sadu.

i Banat.⁸⁰ Uz tu djecu spominje se i aktivnost srpskog veleposjednika i zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije u hrvatskom saboru, Vase Muačevića, čije su osobite zasluge za kolonizaciju više od 3 000 pravoslavne djece iz Bosne i Hercegovine u Bačkoj i Banatu istaknuli i organizatori kolonizacije, Josip Šilović i Ljudevit Krajačić.⁸¹

JUGOSLAVENSKI KARAKTER AKCIJE

Akcija Središnjeg zemaljskog odbora u svom je početku imala nedvojbeno hrvatski karakter. Apeli za pomoć “ratnoj siročadi” iz Istre, Dalmacije te Bosne i Hercegovine, izvještaji o njihovim dolascima u bansku Hrvatsku i literarni radovi pozivali su isključivo na hrvatsko, a ne na (jugo)slavensko rodoljublje. Isticala se hrvatska solidarnost, a vrijednost akcije promatrala se jedino s hrvatskog nacionalnog stajališta. Osim kao humanitarna, akcija je u okolnostima upravno-političke razdrobljenosti hrvatskih pokrajina prikazana i kao prilika da se na duhovnom planu izvrši hrvatska nacionalna integracija.⁸²

Masovnim dolaskom pravoslavne bosansko-hercegovačke djece u bansku Hrvatsku akcija je krajem 1917. počela dobivati (jugo)slavenski karakter. Za potrebe njihova dolaska i smještaja u banskoj Hrvatskoj, unutar Središnjeg zemaljskog odbora osnovan je poseban, srpski odsjek, koji se uz humanitarnu djelatnost brinuo i oko isticanja srpskog nacionalnog karaktera onog dijela akcije koji se bavio koloniziranjem pravoslavne djece. Apel “jedne srpske majke” iz Bosne i Hercegovine, koji je bio formalni povod osnutku srpskog odsjeka unutar Središnjeg zemaljskog odbora, objavljen u zagrebačkim “Novostima” i prenesen u “Narodnoj zaštiti”, pozvao je Srbe u Hrvatskoj, Slavoniji, Srijemu te Bačkoj i Banatu da prihvate srpsku djecu iz Bosne i Hercegovine.⁸³

Katoličke “Novine” u to su vrijeme prepoznale korist od kolonizacije djece za jugoslavensko nacionalno ujedinjenje. Pišući o značenju te akcije, “Novine” su navele da

80 Isto, 25. siječanj 1918., Djeca iz Bosne na prehrani u Hrvatskoj; Isto, 5. veljače 1918., Veliki transport djece iz Bosne; Isto, 7. veljače 1918., Veliki transport djece iz Bosne; 14. veljače 1918., Veliki transporti bosanske siročadi u naše krajeve; 16. veljače 1918., Daljnji transporti bosanske djece.

81 *Spomenspis...*, 55., ; *Kako je osnovana...*, 24.

82 Npr. vidi *Narodna zaštita*, br. 4. i 5., 1917., Pomoć našoj hrvatskoj braći iz Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, 11. str.; Isto, 6. i 7., 1917., Prva istarska kolonija u Zagrebu; Isto, 12. i 13., 1917., Hrvatskoj hvala. i Od riječi na djela!; *Novine*, 30. srpnja 1917., Ratnička istarska djeca u Zagrebu.

83 *Narodna zaštita*, br. 22. i 23., 1917. Što ćutiš...ćutiš Srbije tužni?, str. 7.

stanovnik Trebinja i Ljubuškog tek sada opaža da je iste narodnosti kao i stanovnik Zemuna i okolice Vukovara. Da ne bude zabune oko toga o kojoj je narodnosti riječ, članak je završio predviđanjem da će se: “iz ovog miješanja raznih naših plemena na tlu Banovine razvit (će se) nov rod, koji će znati bolje od nas da stvori uvjete narodne budućnosti.”⁸⁴ U nacionalnom pitanju katolički seniorat okupljen oko “Novina” polazio je od ideje narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, a dvoumio se tek oko toga bi li pritom sva tri plemena sačuvala svoje osobine i spojila se “mehanički” ili bi se potpuno, “kemijski” stopila u jedan narod, koji bi imao najbolje elemente svih svojih konstitutivnih dijelova. U državnompravnim smislu ovo je bila dilema između federativne i centralizirane Jugoslavije.⁸⁵ Budući da su čelni ljudi hrvatskog katoličkog seniorata smatrali da potpuno, “kemijsko” jedinstvo ometaju brojne razlike između triju plemena, koje je puku u srce i um ucijepio tuđinac, jugoslavenski orijentiran katolički seniorat opredijelio se za privremeno očuvanje plemenskih posebnosti, do “sretnog trenutka” potpune narodne centralizacije.⁸⁶ Zato su katoličke “Novine” osim s jugoslavenskog, isticale vrijednost koloniziranja djece i s hrvatskog nacionalnog gledišta, istodobno pišući da je spašavanjem istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece od gladi ostvaren i hrvatski ideal ujedinjene i velike Hrvatske.⁸⁷

Akcija se u to vrijeme i s muslimanske strane počela prepoznati kao jugoslavenska, pa je “Hrvatska država” prenijela razgovor zagrebačkog lista “Lokalne korespondencije” s tajnikom sarajevske Trgovačko-obrtničke komore te tajnikom Saveza industrijalaca Bosne i Hercegovine, dr. Mehmedom Spahom, o problemu jugoslavenskog ujedinjenja. U razgovoru je Spaho izjavio da mladi muslimani najvećim dijelom pristaju uz ideju jugoslavenskog ujedinjenja te da će i oni muslimani koji će se nakon rata vratiti iz vojne službe, doći s uvjerenjem da je jugoslavensko ujedinjenje jamstvo boljem životu. Što se tiče muslimana koji su ostali kod kuće, Spaho je izjavio da su se oni na primjeru akcije smještanja djece iz Bosne i Hercegovine u bansku Hrvatsku imali priliku osvjedočiti o postojanju i dobrim rezultatima jugoslavenske solidarnosti.⁸⁸

84 *Novine*, 6. prosinca 1917., Za hercegovačku siročad.

85 Isto, 25. lipnja 1918., Pojam narodnosti.

86 Isto, 10. srpnja 1918., Narodna koncentracija III.

87 Isto, 17. prosinac 1917., Siročad ujedinjene Hrvatske.

88 *Hrvatska država*, 15. veljače 1918., Bosanski muslimani i pitanje narodnog ujedinjenja.

Kako se rat približavao svršetku, jugoslavenski karakter ove akcije postajao je sve otvoreniji. Muslimanska su djeca prestala dolaziti, a od svibnja 1918. u bansku su Hrvatsku počela dolaziti djeca iz slovenskih pokrajina te male skupine pravoslavne djece iz Dalmacije.⁸⁹

U hrvatskom tisku jugoslavenske orijentacije kolonizirana djeca sve su se rjeđe nazivala ratnom siročadi, a sve češće “SHS djecom”, “jugoslavenskom djecom” ili “djecom slavenskog Juga”. Iako je 23. travnja 1918., na Jurjevo, službeno obilježen Dan ratne siročadi, popraćen priredbama koje su korištene za skupljanje milodara u korist kolonizirane djece, vrhunac akcije koloniziranja djece bila je proslava blagdana svetih Ćirila i Metoda, 5. srpnja 1918., koji je Središnji zemaljski odbor posvetio “darivanju siromašne djece slavenskog Juga”, pozivajući sve Hrvate, Srbe i Slovence da daju novčani prilog za spas jugoslavenske “rase”.⁹⁰

Blagdan svetih Ćirila i Metoda se kao Narodni blagdan u hrvatskim pokrajinama počeo slaviti 1909. godine, a ponajprije je služio za prikupljanje doprinosa za izgradnju i održavanje hrvatskih pučkih škola u Istri. Katoličke “Novine” su 1918. blagdanu sv. Ćirila i Metoda posvetile uvodni članak, nazivajući ga “Danom slavlja čitavog slavenstva”. Navele su da je spomen na Ćirila i Metoda spomen na potpuno hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo, dok su to još bili samo Slaveni i dok se radi tuđih interesa nisu klali i znali za razliku hrvatstva i srpstva, nego su govorili jednim jezikom i u “jednoj jedinjoj crkvi slavili Boga”. Članak je zaključen željom da u znaku Ćirila i Metoda Jugoslaveni dođu do potpunog kulturnog i vjerskog jedinstva.⁹¹

Proslavu Narodnog blagdana u Zagrebu je 1918. organizirao tek osnovani “Odbor hrvatskih, srpskih i slovenskih žena-za siročad” u suradnji s Družbom sv. Ćirila i Metoda za Istru te jugoslavenskom akademskom omladinom hrvatskog Sveučilišta. Središnji motiv proslave bilo je hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo. Na poziv Odbora jugoslavenskih žena Ivo Vojnović je spjevao pjesmu u prozi, “Iz petog evanđelja”, oslikavši Majku Hrvatsku kako hrani djecu raspetog slavenskog Juga. Pjesma je postala himnom čitave akcije i kasnije se našla u oba zbornika Središnjeg zemaljskog odbora, “Spomenspisu na spasavanje istarske,

89 *Narodna zaštita*, br. 4., 5. i 6., Stanje ferijalnih kolonija siromašne ratničke djece iz glada ugroženih krajeva, prema danu kad je brojanje obavljeno, str. 148.

90 *Hrvatska država*, 19. lipnja 1918., Hrvati, Srbi i Slovenci!

91 *Novine*, 5. srpnja 1918., Dan narodnih apostola.

dalmatinske i hercegovačke djece”, objavljenom 1921. povodom sjećanja na akciju koloniziranja djece, te “Kako je osnovana i što je učinila Narodna Zaštita 1914.-1924”, objavljenom 1925. povodom desetogodišnjice osnutka Središnjeg zemaljskog odbora. Slavlje u Zagrebu započelo je služenjem misa za zdravlje djece i njihovih dobročinitelja u svim crkvama, a svečana akademija započela je uvodnim predavanjem Svetozara Rittiga, pod naslovom “Sveti slavenski dan”.⁹²

Osim u Zagrebu, Narodni blagdan sa skupljanjem milodara za koloniziranu djecu iz Istre, Dalmacije te Bosne i Hercegovine obilježen je i u drugim hrvatskim gradovima. U izvještaju katoličkih “Novina” o proslavi Narodnog blagdana u Stolcu, koji su inicirali stolački Srbi, hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo opravdano je zajedničkim sjećanjem bosansko-hercegovačkih Hrvata i Srba na teška vremena turskog zuluma. Za razliku od stajališta uredništva, piscu toga članka idealnu je budućnost predstavljalo stvaranje jednog naroda, no triju vjera.⁹³ Organizatori proslave Narodnog blagdana u Jesenicama u Dalmaciji, po vlastitim su riječima proslavu iskoristili ne samo da prikuple novac za “siromašnu hrvatsku djecu” nego i da propagiraju ideju ujedinjenja “troimenog naroda slavenskog juga” te da o tomu poduče puk.⁹⁴ Proslavu Narodnog blagdana u Splitu uredništvo “Novina” je kritiziralo jer slavlje nije započelo misom, pa je imalo samo narodni i humanitarni, a ne i vjersko-kulturni karakter.⁹⁵ Narodni blagdan sa zabavom u korist “jugoslavenske siročadi” posebno se svečano proslavio u Križevcima, gdje je u propovijedi u grkokatoličkoj katedrali istaknuta zasluga svetih apostola Ćirila i Metoda za “slavensku prosvjetu i bogoslužje” te njihova žarka ljubav za sav “slavenski svijet”.⁹⁶

Frankovci su se u prosincu 1917., na svetog Nikolu, angažirali oko prikupljanja novca za ratnu siročad; u travnju 1918., na Jurjevo, obilježili su i Dan ratne siročadi,⁹⁷ no usprotivili su se obilježavanju Narodnog blagdana, smatrajući ga agitacijom za stvaranje Jugoslavije. U svom su listu između ostalog napali župnika sv. Blaža, Vladimira Kerdića, jer je dopustio da mu Odbor jugoslavenskih

92 *Hrvatska država*, 3. srpnja 1918., U očii Narodnog Blagdana; Isto, 4. srpnja 1918., Spasimo djecu; Isto, 4. srpnja Narodni Blagdan.

93 Isto, 13. srpnja, Iz Hrvatske i Slovenije.

94 Isto, 20. srpnja 1918., Iz Hrvatske i Slovenije.

95 Isto, 15. srpnja 1918., Iz Hrvatske i Slovenije.

96 Isto, 11. srpnja 1918., Iz Hrvatske i Slovenije.

97 *Hrvatska*, 12. travnja 1918., Dan ratne siročadi; Isto, 19. travnja 1918., Dan ratne siročadi.

žena na vrata župne crkve, u kojoj svake nedjelje misu sluša hrvatska vojska, pribije proglas za pomoć “djeci Srba, Hrvata i Slovenaca”. Po mišljenju “Hrvatske”, time se javno propagirala politika Jugoslavenskog odbora u Londonu.⁹⁸ “Hrvatska država” i “Novine” ovaj su frankovački članak ocijenile histeričnim te frankovce optužile za “denunciranje”, odnosno potkazivanje, što je bila česta metoda obračuna s frankovcima otkako su se počeli predstavljati kao dinastička stranka.

Premda je čitava akcija koloniziranja djece i nadalje povremeno predstavljana kao akcija zbrinjavanja ratne siročadi, ideologe ove akcije sve manje je brinula sudbina hrvatskog vojnika. Tako je “Hrvatska država” napala odluku sisačkih gradskih vlasti da grad Sisak neće sudjelovati u obilježavanju Narodnog blagdana, budući da je za 14. srpnja u gradu već dogovorena proslava povodom postavljanja spomenika palim borcima 27. domobranske pješačke pukovnije. Pisac članka u “Hrvatskoj državi” smatrao je da je važnije nahraniti gladnu djecu nego dizati kojekakve spomenike mrtvima te se ponadao da će se naći sisačkih rodoljuba koji će ipak proslaviti blagdan.⁹⁹ Umjesto kulta hrvatskog, počeo se stvarati kult srpskog vojnika, čija će hrabrost i žrtva postati zaslužni za stvaranje Jugoslavije.

Milinovački pravaši i političari katoličkog usmjerenja, okupljeni oko lista “Novine”, svoje su jugoslavenstvo opravdavali strahom od germanizacije Hrvata. Neprijateljstvo prema Monarhiji temeljili su na uvjerenju o Austro-Ugarskoj kao mostu njemačkom prodoru na istok. Dragutin Hrvoj je u svibnju 1918. u Hrvatskom saboru odbacio bojazan od hrvatskog utapanja u jugoslavenstvu, smatrajući da će u federativno ustrojenoj jugoslavenskoj državi biti sačuvan hrvatski narodni bitak. Istaknuvši da su njemačka politika Drang nach Osten i tomu podređena politika Austro-Ugarske Monarhije uzroci masovnim pogibijama, progonima, moralnom propadanju i izglednijavanju “našeg”, hrvatsko-srpsko-slovenskog naroda, zaključio je da je to “...izvor, korijen i početak onome gibanju, što ga se danas nazivlje općenitim imenom jugoslavenski pokret.”¹⁰⁰ I katoličke “Novine” smatrale su da su pokretu hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva u Austro-Ugarskoj Monarhiji kumovali glad i loš državnopravni sustav, zbog čega da je “naš”, hrvatsko-srpski narod, zaboravio na sitne

98 *Novine*, 3. srpnja 1918., U bjesnilu; *Hrvatska država*, 4. srpnja 1918., Vižlad u službi denuncijacije.

99 *Hrvatska država*, 1. srpnja 1918., Zar se u Sisku neće proslavit Narodni Blagdan?

100 Branka Boban, 350-351.

razlike i svađe iz prošlosti.¹⁰¹ U skladu s tim uvjerenjem i navedene kritike gospodarskog stanja u Bosni i Hercegovini – iznesene u hrvatskim listovima jugoslavenske orijentacije – imale su protunjemačku oštricu, pa se tvrdilo da austro-ugarske državne vlasti pred nosom gladnog bosansko-hercegovačkog naroda prevoze vagona žita iz Rumunjske u Njemačku te da bosanska vlada vlastitom narodu otima i zadnju koricu kruha kako bi je izvezla u Njemačku i pritom zaradila na mucu svog naroda. Protunjemačka oštrica tih krugova vidljiva je i pri praćenju akcije koloniziranja djece.

Tijekom 1918. glad se proširila i na njemačke pokrajine austrijskog dijela Monarhije, pa je toga ljeta na prehranu u bansku Hrvatsku i Bosansku Posavinu došlo nekoliko grupa njemačke djece. Reagirajući na navodnu izjavu zastupnika Svenjemačke stranke u Carevinskom vijeću, Wichtla, da ovaj rat treba poslužiti konačnom obračuna sa Slavenima, osobito s južnim Slavenima, te da se pritom treba služiti svim sredstvima, pa i glađu, “Hrvatska država” i “Novine” najavljeni dolazak njemačke djece na prehranu u bansku Hrvatsku tijekom ljetnih praznika 1918. godine, prikazale su kao način na koji se izgladnjivanjem slavenskog pučanstva ostvaruje pangermanski program. Pritom se aludiralo na to da su sita njemačka djeca poslana pojesti hranu gladnoj slavenskoj djeci.¹⁰² Za razliku od te reakcije, “Hrvatska država” je mogućnost dolaska češke djece na prehranu u bansku Hrvatsku, u ljeto 1918., oduševljeno prihvatila.¹⁰³ Dok su za milinovački list njemačka djeca iz Graza, koja su tijekom ljetnih praznika 1918. bila smještena u Požeškoj županiji, bila pangermanska, lijena, razmažena, urođeno nasilna, bahata i surova, hrvatska djeca smještena u istoj županiji bila su slavenska, te zato pitoma i blage čudi.¹⁰⁴ Odbijanje subotičkih Hrvata da tijekom ljetnih praznika prihvate 200 njemačke djece iz Austrije, za “Hrvatsku državu” i “Novine” bio je dokaz žive “narodne svijesti u Bunjevaca”, pri čemu je dakako bila riječ o hrvatsko-srpskoj, odnosno jugoslavenskoj narodnoj svijesti, istaknutoj u opreci isključivo prema njemačkom tuđincu.¹⁰⁵ Komentirajući dolazak njemačke djece iz

101 *Novine*, 10. srpnja 1918., Narodna koncentracija III.

102 *Hrvatska država*, 26. lipnja 1918., Njemačka djeca u Srijemu; *Novine*, 26. srpnja 1918., Čuvajmo si korice hljeba!; *Novine*, 7. rujna 1918., Njemačka djeca u Hrvatskoj i Slavoniji.

103 *Hrvatska država*, 10. kolovoza 1918., Češka djeca na prehranu u Hrvatsku.

104 Isto, 6. rujna 1918., Njemačka djeca u Slavoniji.

105 Isto, 14. kolovoz 1918., Ne će da prime njemačke djece; *Novine*, 6. kolovoza 1918., Njemačka djeca u Subotici.

Štajerske u njemačko naselje Windhorst, kasnije nazvano Nova Topola, u okolici Bosanske Gradiške, "Novine" su najavile i obračun s Nijemcima. Pišući o windhorstskim Nijemcima kao ratnim huškačima, profiterima, lihvarima i derikožama, "Novine" su naglasile da ih treba dobro popamtiti, jer će se računati kad-tad ravnati.¹⁰⁶

Nakon rata Josip Šilović je akciju Središnjeg zemaljskog odbora predstavio kao kolonizaciju djece "jedinственог, троименог народа" po Slavoniji, Srijemu i Vojvodini. U njegovoj interpretaciji fra Didak Buntić se spominje kao samoprijegoran organizator kolonizacije hrvatske, a Vaso Muačević kao vrlo sposoban organizator kolonizacije srpske djece iz Bosne i Hercegovine. Vrijednost hrvatsko-srpske sloge Šilović je prikazao kroz suradnju Hrvata Petra Rogulje i Srпкиnje Jelene Ćuk, koji su se, navodno, međusobno nazivali majkom i sinom i koji su složno, "kao mati i sin", spašavali podjednako i hrvatsku i srpsku djecu.¹⁰⁷

ZAVRŠETAK AKCIJE I REZULTATI KOLONIZACIJE

Između veljače i svibnja 1918. godine u bansku je Hrvatsku u odnosu na čitav tijek akcije od srpnja 1917. do rujna 1918. pristigao najveći broj djece. U ta tri mjeseca iz svih hrvatskih pokrajina došlo je više od 7 000 nove djece, od čega samo iz Bosne i Hercegovine 6 861 dijete. Od ukupnog broja bosansko-hercegovačke djece katoličke je djece došlo 2 110, srpsko-pravoslavne 4 751 te niti jedno muslimansko dijete. Jedanaestoro muslimanske djece u nekoliko je navrata došlo između svibnja i srpnja 1918. godine.

Nakon srpnja 1918. akcija koloniziranja djece iz južnih hrvatskih pokrajina jenjava. Krajem rujna 1918. Središnji zemaljski odbor donio je odluku da se privremeno obustavlja dolazak djece, jer primarni zadatak Odbora postaje briga da djeca koja se već nalaze u banskoj Hrvatskoj dobiju nužnu odjeću i obuču za nadolazeću zimu.¹⁰⁸ Krajem listopada Odbor je novcem prikupljenim za Narodni blagdan u Češkoj kupio tkaninu od koje je odlučio sašiti zimске kapute, a u isto vrijeme u Lepoglavu je otpremljena veća količina kože, od koje se namjeravalo napraviti cipele za "jugoslavensku djecu".¹⁰⁹ Na sjednici od 2. studenog

106 *Novine*, 13. rujna 1918., Njemačka djeca iz štajerske u koloniji Windhorst.

107 *Kako je osnovana...* 18-26.

108 *Hrvatska država*, 27. rujna 1918., Obustava dolaska djece iz južnih krajeva radi nestašice odjela.

109 *Hrvatska država*, 23. listopad 1918., Pol milijuna za SHS siročad; Isto, 24. listopad 1918., Siročad opskrbljena za zimu.

1918. Središnji zemaljski odbor stavio se na raspolaganje Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba.¹¹⁰ Zlata Lopašić-Kovačević Narodnom je vijeću u ime Odbora jugoslavenskih žena stavila na raspolaganje sve moralne i materijalne snage, zaklevši se da će zauvijek raditi u interesu svog, "troimenog" naroda.¹¹¹

Završetkom rata započeo je i organizirani povratak djece u njihov zavičaj. U prvo su vrijeme organi nove vlasti sprečavali povratak one djece čiji su se domovi nalazili u krajevima pod talijanskom okupacijom, pa se do konca 1920. u svoj zavičaj vratilo tek 70% slovenske, 78% istarske te 87% dalmatinske djece. U ostale krajeve prvo su se vraćala djeca koja su imala oba roditelja, zatim ona kojima je ostao živ jedan roditelj te naposljetku siročad koja je imala nekoga svoga komu će se vratiti. Ako su ostala bez ikoga, djeca su ostajala u udomiteljskim obiteljima banske Hrvatske. Prednost pri posvajanju imale su obitelji bez djece ili s jednim djetetom. Obiteljima bez djece ostavljano je po jedno siroče. Obiteljima s muškim djetetom ostavljano je nezbrinuto žensko dijete, a obiteljima sa ženskim djetetom ostavljano je nezbrinuto muško dijete. Od 12 270-ero djece iz Bosne i Hercegovine, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo u banskoj Hrvatskoj, do 1921. godine vratilo se 9 451 dijete, odnosno njih 77%, što je bilo relativno manje nego dalmatinske djece i relativno više nego slovenske i istarske djece, čiji je povratak bio ometen talijanskom okupacijom njihovih krajeva.¹¹² Nove kolonije djece u bancu su Hrvatsku dolazile i tijekom 1919. i 1920. godine.

Po neslužbenim podacima do kraja rata je iz svih hrvatskih pokrajina Monarhije te Trsta i Gorice u bancu Hrvatsku te Bačku i Banat došlo oko 20 000 dječaka i djevojčica, kako to 1921. u svojim uspomenama na preseljenje istarske, bosansko-hercegovačke te dalmatinske djece navodi Ljudevit Krajačić,¹¹³ odnosno više od 22 000 djece, kako je to u govoru održanom 1925. u Splitu ustvrdio Josip Šilović.¹¹⁴ Službeni podaci Središnjeg zemaljskog odbora, vođeni do 10. rujna 1918., spominju u tom trenutku na području banske Hrvatske te Bačke i Banata 16 349-ero djece, s napomenom da je osigurano mjesta za prihvrat još

110 *Spomenspis...*, 69.

111 Branka Boban, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, 415-416.

112 *Spomenspis na preseljenje...*, Iskaz bosansko-hercegovačke, dalmatinske, slovenske i istarske djece smještene na prehranu u Hrvatskoj, Slavoniji, Bačkoj i Banatu.

113 Isto, 62.

114 *Kako je osnovana...*, 66-69.

2 278-ero djece.¹¹⁵ U taj broj nisu bila uračunana djeca koja su se do 10. rujna 1918. vratila kućama. Od ukupnog broja navedenog je datuma u županijama banske Hrvatske bilo smješteno 12 511 djece, a u županijama Bačke i Banata 3 838-ero, mahom pravoslavne djece. Kako je po službenim podacima u rujnu 1918. bilo kolonizirano ukupno 7 375-ero pravoslavne djece, to je 3 537-ero pravoslavne djece bilo smješteno u banskoj Hrvatskoj. Po službenim podacima hrvatske je djece, mahom smještene u banskoj Hrvatskoj, bilo 8 463-oje, uz koje je bilo smješteno i 380 malih Slovenaca. 131 muslimansko dijete bilo je smješteno u posebnom internatu u Vinkovcima.

Po službenim podacima od ukupnog broja pravoslavne djece 132-oje ih je došlo iz Dalmacije, devetero iz Istre, a 7 234-ero iz Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme iz Bosne i Hercegovine došlo je 4 905 katoličke djece i tek 131 dijete muslimanske vjere. Iz Bosne i Hercegovine je 10. rujna 1918. u banskoj Hrvatskoj bilo ukupno 12 270-ero djece. Po pisanju zagrebačkog tiska, većina katoličke i muslimanske djece došla je iz Hercegovine, dok su pravoslavna djeca većinom dolazila iz Bosne.

U rujnu 1918. s područja većinski pravoslavnog bihačkog okruga, u kojem je 1910. živjelo samo 12% od ukupnog broja bosansko-hercegovačkog stanovništva, na području banske Hrvatske bilo je 2 643-oje djece, ili njih 22% od ukupnog broja djece iz Bosne i Hercegovine koja su se u to vrijeme našla u banskoj Hrvatskoj. Najveći broj djece otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Bosanski Petrovac, njih 939 ili 35% od ukupnog broja djece otišle iz bihačkog okruga. Najmanji broj djece bihačkog okruga otišao je iz većinski srpskoga kotara Bosanska Krupa, otkuda je otišlo 310-ero djece ili 11% sve djece otišle iz tog okruga, te iz većinski muslimanskoga kotara Cazin, iz kojeg je otišlo 327-ero djece ili 12% od sve djece otišle iz bihačkog okruga. Iz većinski pravoslavnoga kotara Sanski Most otišla su 342 djeteta, iz većinski pravoslavnoga kotara Ključ 361 dijete, a iz većinski muslimanskoga kotara Bihać 364-ero djece. Kako su po podacima iz hrvatskog tiska ionako malobrojna muslimanska djeca u vinkovački internat dolazila iz mostarskog i sarajevskog okruga, a ne iz bihačkog, te kako je katoličko stanovništvo u bihačkom okrugu prije Prvog svjetskog rata bilo beznačajna manjina, s udjelom od 5% u ukupnom broju stanovnika, osim u ko-

115 *Narodna zaštita*, br. 4., 5., 6., 1918., Stanje ferijalnih kolonija siročadi ratničke djece iz gladu ugroženih zemalja, 147. str.; Stanje ferijalnih kolonija prema danu kad je brojanje objavljeno, 148. str.; Iskaz bosansko-hercegovačke djece smještene na prehranu u Hrvatskoj i Slavoniji, Bačkoj i Banatu, Spomenspis na preseljenje..., Zagreb 1921.

taru Sanski Most gdje su katolici činili četvrtinu ukupnog stanovništva, to znači da su se iz bihaćkog okruga u velikoj većini iseljivala pravoslavna djeca.¹¹⁶

S područja većinski srpskog banjalučkog okruga, u kojem je 1910. živjelo 21% od ukupnog broja stanovništva Bosne i Hercegovine, u rujnu 1918. je na području banske Hrvatske te Bačke i Banata bilo 1 738-ero djece, odnosno 14% od ukupnog broja kolonizirane bosansko-hercegovačke djece. Najveći broj djece otišao je iz većinski pravoslavnog seoskog kotara Banja Luka, odakle je otišlo 374-ero djece ili 25% od ukupnog broja djece otišle iz tog okruga. Relativno najveći broj djece otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Kotor Varoš, u kojem je 1910. živjelo svega 6% od ukupnog broja stanovnika banjalučkog okruga. Iz njega je otišlo 285-ero djece ili 18% od ukupnog broja djece otišle iz tog okruga. Najmanji broj djece otišao je iz većinski katoličkog kotara Derventa, otkuda su otišla 194 djeteta. Iz većinski pravoslavnoga kotara Prijedor otišlo je 205 djece, iz većinski pravoslavnoga kotara Bosanski Novi 234-ero djece, a iz većinski pravoslavnog Prnjavora 224-ero djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Bosanska Gradiška otišlo je 222-oje djece. Po podacima Središnjeg zemaljskog odbora iz većinski muslimanskoga gradskoga kotara Banja Luka, većinski pravoslavnoga kotara Bosanska Dubica te većinski pravoslavnoga kotara Tešanj u rujnu 1918. u banskoj Hrvatskoj nije bilo kolonizirano ni jedno dijete.¹¹⁷

U većinski muslimanskom sarajevskom okrugu 1910. je živjelo 15% sveg bosansko-hercegovačkog stanovništva, a iz njega je otišlo tek 1 132-oje djece, ili 9% sve djece otišle iz Bosne i Hercegovine. Najveći broj djece, njih 312, otišao je iz većinski muslimanskoga kotara Rogatica. Najmanji broj djece otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Sarajevo, odakle je otišlo 229-ero djece. Iz većinski muslimanskoga kotara Visoko otišlo je 299-ero djece, a iz većinski muslimanske Foče 292-oje djece. Kako je broj kolonizirane muslimanske djece bio malen te kako je udio katoličkog stanovništva u kotarima Sarajevo, Rogatica i Foča bio beznačajan, samo 4,5%, osim u kotaru Visoko, gdje je iznosio trećinu stanovnika toga kotara, to je velika većina kolonizirane djece iz sarajevskog okruga bila pravoslavne vjere.¹¹⁸ U službenim podacima Središnjeg

116 *Spomenspis na spasavanje istarske, bosanskohercegovačke i dalmatinske djece*, Iskaz bosansko-hercegovačke djece smještene na prehranu u Hrvatskoj i Slavoniji, Bačkoj i Banatu; Državni zavod za statistiku, Rezultati popisa žiteljstva u BiH 1910.

117 Isto.

118 Isto.

zemaljskog odbora nema podataka da je i jedno dijete u rujnu 1918. došlo iz većinski muslimanskoga grada Sarajeva te iz većinski muslimanskoga kotara Čajniče, većinski katoličkoga kotara Fojnica i većinski pravoslavnoga kotara Višegrad, premda se u izvještaju dr. Eugena Sladovića o putovanju šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku spominje 28-ero muslimanske djece iz kotara Višegrad.¹¹⁹

Iz većinski katoličkog travničkog okruga, gdje je 1910. živjelo 15% sveg bosansko-hercegovačkog stanovništva, u rujnu 1918. na području banske Hrvatske bilo je 2 494-ero djece, ili 20% sve djece otišle iz Bosne i Hercegovine. Najveći broj djece, njih 535, ili 21% sve djece otišle iz travničkog okruga, otišao je iz većinski pravoslavnoga kotara Glamoč, gdje je 1910. živjelo tek 7% sveg stanovništva travničkog okruga. Relativno najviše djece, njih 404, ili 16% otišlo je iz većinski katoličkoga kotara Prozor, gdje je 1910. živjelo tek 4,5% sveg stanovništva travničkog okruga. Najmanje djece, njih 177, ili 7% sve djece otišle iz travničkog okruga, otišlo je iz većinski pravoslavnoga kotara Varcar Vakuf, gdje je 1910. živjelo 9% sveg stanovništva travničkog okruga. Iz većinski katoličkoga kotara Bugojno otišlo je 524-ero djece, iz većinski katoličkoga kotara Livno 368-ero djece, iz većinski katoličkoga kotara Županjac 208-ero djece, a iz većinski pravoslavnog Jajca 278-ero djece. Iz većinski katoličkih kotara travničkog okruga otišla su 1 504 djeteta, a iz većinski pravoslavnih kotara 990-ero djece. U podacima Središnjeg zemaljskog odbora nema podataka za većinski katolički kotar Travnik, većinski muslimanski kotar Zenicu te većinski katoličko Žepče.¹²⁰

Iz većinski katoličkog mostarskog okruga, u kojem je 1910. živjelo 14% sveg bosansko-hercegovačkog stanovništva, otišlo je najviše djece, njih 3 930, ili 32% od sve djece otišle iz Bosne i Hercegovine koja su se u rujnu 1918. nalazila na području banske Hrvatske. Najviše djece, njih 638, ili 16% sve djece, iz navedenog je okruga otišlo iz većinski pravoslavnoga kotara Gacko, uz crnogorsku granicu, u kojem je 1910. živjelo tek 5,6% stanovništva mostarskog okruga. Iz ovog je kotara, po svjedočenju dr. Eugena Sladovića, otišlo i 14-ero muslimanske djece. Najmanje djece, njih 337, odnosno 8,5% sve djece otišle iz mostarskog okruga, otišlo je iz većinski katoličkoga kotara Stolac, gdje je 1910. živjelo 13% stanovništva mostarskog okruga. Iz ovog je kotara otišlo i 40-ero muslimanske dje-

119 *Narodna zaštita*, 24., 25., 26., 1917., Putovanje šeste ferijalne kolonije bosanske i hercegovačke djece u Hrvatsku, str. 5.

120 Isto.

ce. Iz većinski katoličkog seoskoga kotara Mostar otišlo je 415-ero djece. Iz većinski katoličkoga kotara Ljubuški otišlo je 635-ero djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Nevesinje otišlo je 547-ero djece. Iz većinski pravoslavnog Trebinja, uz crnogorsku granicu, otišlo je 435-ero djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Bileća, uz crnogorsku granicu, otišlo je 507 djece, između kojih i 29-ero muslimanske djece. Iz većinski pravoslavnoga kotara Ljubinj je 416 djece, između kojih i četiri muslimanska djeteta. U službenoj statistici Središnjeg zemaljskog odbora nema podataka za kotar Konjic, odakle je, po svjedočenju dr. Eugena Sladovića, krajem studenog 1917. otišlo sedmero muslimanske i jedno katoličko dijete. U rujnu 1918. na području banske Hrvatske te Bačke i Banata bilo je 1 387 djece iz većinski katoličkih kotara mostarskog okruga, a iz većinski pravoslavnih kotara mostarskog okruga 2 543 djeteta. Iz većinski pravoslavnih kotara mostarskog okruga otišlo je najmanje 47-ero muslimanske djece, a iz većinski katoličkih kotara najmanje 40-ero muslimanske djece.¹²¹

Po podacima Središnjeg zemaljskog odbora na području banske Hrvatske u rujnu 1918. bila su 333 djeteta iz većinski pravoslavnog tuzlanskog okruga. Sva su došla iz većinski katoličkoga kotara Brčko.¹²²

Apsolutno najveći broj iseljene pravoslavne djece iz Bosne i Hercegovine mogao bi se objasniti najvećim udjelom pravoslavnog stanovništva u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine, najvećim udjelom pravoslavnog stanovništva u stanovništvu bihaćkog okruga, otkuda je iz sušom i gladu pogođene tromeđe Like, Dalmacije i Bosne otišao vrlo velik broj djece u bansku Hrvatsku, najvećim udjelom pravoslavnog stanovništva u kotarevima mostarskog okruga uz granicu s Crnom Gorom, gdje su zbog suše, perifernog položaja u Monarhiji te blizine bojišnice i ratnih pustošenja, glad i neimaština bili veliki, te teškim gospodarskim stanjem u ratom razorenoj istočnoj Bosni, području gdje su i službeno potvrđeni smrtni slučajevi od gladi. Otamo su u bansku Hrvatsku otišla gotovo isključivo pravoslavna djeca.

Relativno veći broj iseljene katoličke od iseljene pravoslavne djece mogao bi se objasniti ranijim početkom akcije među bosansko-hercegovačkim katolicima, naravi akcije koja je inicijalno imala hrvatski karakter, najvećim udjelom katoličkog stanovništva u sušom i gladu pogođenome mostarskom okrugu, odakle je otišao najveći broj djece, te nepovjerenjem bosansko-hercegovačkog pravoslavnog

121 Isto.

122 Isto.

stanovništva prema akciji, koja se u Bosni i Hercegovini provodila uz pomoć bosansko-hercegovačkih pokrajinskih vlasti. Iznenađuje što nema podataka da je iz ostalih istočnobosanskih kotara tuzlanskog i sarajevskog okruga, Bijeljine, Srebrenice, Tuzle, Zvornika, Vlasenice, Čajniče i Višegrada, s pravoslavnom većinom ili brojnom pravoslavnom manjinom, u bansku Hrvatsku te Bačku i Banat došlo ijedno dijete. Također iznenađuje što su u bansku Hrvatsku dolazila i djeca iz posavskih kotareva, većinski pravoslavnih Bosanske Gradiške i Prnjavora, te većinski katoličkih Dervente i Brčkoga, koji su bili bogati vodom, gdje su bosansko-hercegovačke vlasti razmišljale kolonizirati obitelji iz gladau pogođenih krajeva Bosne i Hercegovine te gdje su kolonizirana njemačka djeca iz austrijskog dijela Monarhije.

Malen broj iseljene muslimanske djece mogao bi se objasniti boljim socijalnim položajem muslimanskoga gradskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, nepostojanjem muslimanskog stanovništva u Austro-Ugarskoj Monarhiji izvan Bosne i Hercegovine koje bi prihvatilo bosansko-hercegovačku muslimansku djecu, nepostojanjem vjerske i obrazovne infrastrukture izvan Bosne i Hercegovine koja bi muslimanskoj djeci primjereno zadovoljila vjerske i obrazovne potrebe te nepristajanjem muslimanskog stanovništva uz jugoslavensku ideologiju, koja je velikim dijelom dala pečat ovoj akciji.

U većinski pravoslavni bihački okrug od 2 643-oje djece, koliko je u rujnu 1918. bilo na području banske Hrvatske te Bačke i Banata, do 1921. godine vratilo se njih 2 074-ero ili 78%. Do tog je vremena izvan Bosne i Hercegovine, uglavnom na području zapadne Slavonije, ostalo još 569-ero djece iz tog okruga. Relativno najmanji broj djece do tog se vremena vratio u većinski pravoslavni kotar Bosanski Petrovac, gdje se od 939-ero djece vratilo njih 659, ili 70% djece. U većinski muslimanski kotar Bihać se od 364-ero djece vratilo njih 279 ili 76%. U većinski pravoslavni kotar Krupa od 310-ero djece vratilo se njih 254, ili 82%. U većinski pravoslavni kotar Sanski Most od 342 djeteta vratilo se njih 271, ili 79%. U većinski muslimanski kotar Cazin od 327-ero djece vratilo se njih 292, ili 89%. Najviše se djece vratilo u većinski pravoslavni kotar Ključ, gdje se od 225-ero djece vratilo njih 209, ili 93%.¹²³

U većinski pravoslavni banjalučki okrug od 1738-ero djece, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo izvan Bosne i Hercegovine, do 1921. godine vratilo se 1492-oje, ili 86%, dok ih je 246-ero ostalo na području Slavonije, Srijema te

Bačke i Banata. U većinski pravoslavni seoski kotar Banja Luka od 374-ero djece vratilo se njih 316, ili 84% djece. U većinski katolički kotar Derвента od 194-ero djece vratilo se njih 169, ili 87% djece. U većinski pravoslavni Kotar-Varoš od 285-ero djece vratilo se njih 255, ili 89% djece. U većinski pravoslavni kotar Prijedor od 205-ero djece vratilo se njih 167, odnosno 81% djece. U većinski pravoslavni kotar Bosanski Novi od 234-ero djece vratilo se njih 210, ili 90% djece. U većinski pravoslavni Prnjavor od 224 djeteta vratilo se njih 181, ili 80% djece. U većinski pravoslavnu Bosansku Gradišku od 222 djeteta vratilo se njih 194, ili 87% djece. U većinski pravoslavne kotare nije se vratilo 221 dijete, a u većinski katoličke kotare 25-ero djece.¹²⁴

U većinski muslimanski sarajevski okrug se od 1132 djeteta, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo izvan Bosne i Hercegovine, do 1921. vratilo njih 943, odnosno 83%, a na području Slavonije, Srijema te Bačke i Banata ostalo ih je još 189, većinom pravoslavne djece. U većinski pravoslavni sarajevski kotar se od 229-ero djece vratilo njih 212, ili 92% djece. U većinski muslimanski kotar Visoko od 299-ero djece vratilo se njih 248, odnosno 83% djece. U većinski muslimansku Rogaticu, uz granicu sa Srbijom, od 312-ero djece do 1921. godine vratilo se najmanje djece, njih 239, ili 76%. U većinski muslimanski kotar Foča, uz granicu s Crnom Gorom, od 292 djeteta do 1921. godine vratilo se njih 244, ili 83%.¹²⁵

U većinski katolički travnički okrug se od 2 494-ero djece, koliko ih se u rujnu 1918. nalazilo izvan Bosne i Hercegovine, do 1921. vratilo njih 1 941, odnosno 78%, a 553 djeteta su do tog vremena ostala na području Slavonije, Srijema te Bačke i Banata. U većinski katolički bugojanski kotar od 524-ero djece vratilo se njih 426, ili 81% djece. U većinski katolički kotar Prozor od 404 djeteta vratilo se relativno najmanje djece iz travničkog okruga, njih 297, odnosno 73,5% djece, kao i u većinski pravoslavni kotar Glamoč, gdje se od 535-ero djece vratilo njih 397, odnosno 74% djece, te u većinski katolički kotar Livno, gdje se od 368-ero djece vratilo njih 273, ili 74%. U većinski katolički kotar Županjac od 208-ero djece vratilo se njih 164, ili 79%. U većinski pravoslavni kotar Jajce od 278-ero djece vratilo se njih 242, ili 87% djece. U većinski pravoslavni kotar Varcar Vakuf od 177-ero djece vratilo se njih 142, ili 80% djece. U većinski pravoslavne kotare nije se vratilo 209-ero djece, a u većinski katoličke 344 djeteta.¹²⁶

124 Isto.

125 Isto.

126 Isto.

U većinski katolički mostarski okrug, otkuda je otišlo najviše djece, njih 3 930, vratio se i relativno najmanji broj, 2 732 ili 69,5%, a na području Slavonije i Srijema te Bačke i Banata do 1921. ih je ostalo još 1 198. U većinski katolički seoski kotar Mostar, odakle je otišlo 415-ero djece, vratio se relativno najmanji broj, 267, ili 64% djece. U većinski katolički kotar Ljubuški od 635-ero djece vratilo se njih 417, ili 65% djece. U većinski pravoslavni kotar Nevesinje od 547-ero djece vratilo se njih 402, ili 73% djece. U većinski pravoslavni kotar Trebinje, uz granicu s Crnom Gorom, od 435-ero djece vratilo se njih 305, ili 70% djece. U većinski pravoslavni kotar Gacko, s kojeg područja je otišlo najviše djece iz mostarskog okruga, od 638-ero djece do 1921. godine vratilo se njih 459, ili 72%. U većinski pravoslavni kotar Bileće, na granici s Crnom Gorom, otkuda je otišlo 507-ero djece, do 1921. godine vratilo se njih 334 ili 66%. U većinski katolički kotar Stolac od 337-ero djece vratilo se njih 255-ero, ili 75%. U većinski pravoslavni Ljubinj od 416 djece vratilo se njih 293, ili 70%. U većinski katoličke kotare do 1921. godine nije se vratilo 448-ero djece, a u većinski pravoslavne kotare 750 djece.¹²⁷

U Brčko, većinski katolički kotar tuzlanskog okruga, od 333-oje djece do 1921. godine vratilo se njih 269, ili 80%.¹²⁸

ZAKLJUČAK

S humanitarne strane akciju privremenog koloniziranja istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece u bansku Hrvatsku tijekom Prvog svjetskog rata treba nesumnjivo pozitivno ocijeniti. No, ovim radom se akciju pokušalo ocijeniti i s hrvatskog nacionalnog stajališta, odnosno sa stajališta koristi ili štete za hrvatski narod. U tom se pogledu ova akcija često promatra kao hrvatski nacionalni trijumf. S jedne strane demonstrirana je hrvatska nacionalna solidarnost, što je pogodovalo učvršćenju svijesti o jedinstvu hrvatskog naroda, a s druge strane ova privremena dječja kolonizacija otvorila je put unutarhrvatskim migracijama i stalnoj kolonizaciji žilavog hrvatskog elementa, osobito iz Dalmacije i Hercegovine, u bogatu Slavoniju. Time je usporen hrvatski demografski gubitak i učvršćen hrvatski karakter Slavonije, odnosno spriječeno je njezino odnarođenje i politički gubitak.

127 Isto.

128 Isto.

Pri ovoj ocjeni gubi se iz vida da je više od trećine kolonizirane djece u ovoj akciji bilo pravoslavne vjere. Ta su djeca iz Bosne i Hercegovine seljena pod srpskim imenom te su kolonizirana uglavnom među svoje sunarodnjake u zapadnoj Slavoniji, Srijemu te Bačkoj i Banatu. Time je na području hrvatskog državnog prava demonstrirana srpska nacionalna solidarnost i jačano uvjerenje o srpstvu hrvatskih pokrajina te Bačke i Banata. Zbog utjecaja jugoslavenske ideologije, srpskom nacionalnom samoodređenju na području hrvatskog državnog prava s hrvatske strane nije pružen snažniji otpor. Isto tako ova privremena kolonizacija srpske djece u okolnostima postojanja jugoslavenske države otvorila je put stalnoj srpskoj kolonizaciji Slavonije, Srijema te Bačke i Banata, što je naposljetku uzrokovalo potpunu integraciju Bačke, Banata i većeg dijela Srijema u srpski nacionalni teritorij.

LITERATURA I IZVORI

- BOBAN, B. (2006.), *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*, Zagreb.
- BRALIĆ, A. (2000.), Kretanje cijena u Zadru tijekom Prvog svjetskog rata, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42: 413-430.
- Hrvatska*, Zagreb, 1917., 1918.
- Hrvatska država*, Zagreb, 1917., 1918.
- Hrvatska enciklopedija*, svezak 1., Zagreb 1941.
- Jutarnji list*, Zagreb, 2008.
- Kako je osnovana i što je učinila Narodna zaštita 1914.-1924.*, Zagreb 1925.
- KRIZMAN, B. (1989.), *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb.
- MATIJEVIĆ, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb.
- Narodna zaštita*, Zagreb, 1917., 1918.
- NIKIĆ, A. (2004.), *Fra Didak Buntić – hrvatski i crkveni velikan*, HKD Napredak, Mostar.
- NIKIĆ, A. (1995.), *Godine gladi*, Mostar.
- Novine*, Zagreb, 1917., 1918.

Hrvoje MALČIĆ
Mislav GABELICA
**Spašavanje gladne
djece iz Bosne i
Hercegovine u vrijeme
Prvog svjetskog rata**

Spomenspis na spasavanje istarske, bosanskohercegovačke i dalmatinske djece, Narodna zaštita – Savez dobrotvornih društava, Zagreb 1921.

ŠIŠIĆ, F. (1920.), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb.

Uredovna zbirka naredaba i propisa Kraljevske Zemaljske vlade, Odjela za narodno gospodarstvo, knjiga II, Zagreb 1916.